

ItK

3

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA 1990

A TARTALOMBÓL

Irodalom és kultuszképződés

Margócsy István: A magyar irodalom kultikus megközelítései

Mezei Márta: 1772 — A kultikus ünnepléstől az irodalomtörténeti elemzésig

Kiss József: A szibériai legenda mint a naiv népi Petőfi-kultusz terméke

Dávidházi Péter: A hatalom eredetmondái Petőfi utóéletében

Tverdota György: József Attila keserű megdicsőülése

Sargina Ludmilla: Exegi monumentum: Puskin kultusza

Karafiáth Judit: Az eltűnt Proust-kultusz nyomában

Takács Ferenc: Mise és karnevál: A Joyce-kultusz rítusai

*

Szemle

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1990. XCIV. évfolyam 3. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG	Előszó: (Dávidházi Péter — Tverdota György)	287
Komlowszki Tibor felelős szerkesztő	Margócsy István: A magyar irodalom kultikus megközelítései	288
Bíró Ferenc	Mezei Márta: A kultikus ünnepléstől az irodalomtörténeti elemzésig	313
Dávidházi Péter	Kiss József: A szibériai legenda mint a naív népi Petőfi-kultusz terméke	323
Horváth Iván	Dávidházi Péter: A hatalom eredetmondái Petőfi utóéletében	341
Kiss Ferenc	Tverdota György: József Attila keserű megdicsőülése	360
Kulcsár Péter	Sargina Ludmilla: Exegi monumentum: Puskin kultusza	369
Szabó G. Zoltán	Karafiát Judit: Az eltűnt Proust-kultusz nyomában	377
Tamás Attila	Takács Ferenc: Mise és karnevál: A joyce-kultusz rítusai	387
Tarnai Andor	A Kulturtörténeti Kutató Csoport (KUKUCS) bibliográfiája:	400
Tverdota György		
Veres András		
*	Szemle	
Kádár Judit	Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum II. Commentarii (Kulcsár Péter)	402
technikai szerkesztő	Esterházy Pál: Mars Hungaricus (Németh S. Katalin)	405
	Regards sur Kosztolányi (Ádám Anikó)	409
	Szigeti Lajos Sándor: A József Attila-i teljességigény (Tverdota György)	412
	Csűrös Miklós: Pokoljárás és bohóctréfa (Rónay László)	420

SZERKESZTŐSÉG

1118 Budapest
Ménési út 11-13.

ELŐSZÓ

Régi hagyományát eleveníti föl az Irodalomtörténeti Közlemények, amikor egy új kutatási terület művelőinek különszámot bocsát rendelkezésére. Éppen két évtizede annak, hogy 1971. évi 1-2. számunkat az addig szórványos kritikátörténeti munkálatok serkentésére szántuk; azóta ez a stúdium bekerült a hazai irodalomtudomány szervezett ágazatai közé, s ma már jelentős eredményekkel dicsekedhet. Folyóiratunk most egy másik kezdeményezést támogat: az irodalom kulturális jelenségeinek kutatását. Az alábbi tanulmányok az MTA Irodalomtudományi Intézetében 1989. december 14-én és 15-én *Irodalom és kultuszképződés* címmel lezajlott konferencia előadásaiból nőttek ki, s a Kultusztörténeti Kutató Csoport (KUKUCS) munkatársainak rendszeres eszmecserein kívül sokat köszönhetnek a konferencia számos intézeti és intézeten kívüli résztvevőjének, akiknek a szerzők ezúton mondanak köszönetet. Külön köszönet illeti Klaniczay Tibort, aki a tanácskozást tudománytörténeti áttekintéssel bevezette, az egyes szekciókban elnöklő és vitavezető Bodnár Györgyöt, Rónay Lászlót és Lukácsy Sándort, valamint a mindvégig segítő Veres Andrást, aki az utolsó szekcióülés elnökeként a konferencia tanulságait összefoglalta.

Dávidházi Péter — Tverdota György

A MAGYAR IRODALOM KULTIKUS MEGKÖZELÍTÉSEI

(Kommentár és florilegium)

„Summi sunt, homines tamen”
Quintilianus

Milyen legyen az irodalomról szóló beszéd? Hogyan, milyen hozzáállással, milyen kategóriák között, milyen képzetkör segítségével szóljon az, aki az irodalomról kíván nyilatkozni? Milyen legyen viszonya tárgyához, az irodalomhoz, a műhöz, a művet létrehozó szerzőhöz, a szerző személyéhez, szerepéhez stb.? E kérdésekkel mindenkinek szembe kell néznie, ha másodlagos irodalmi megnyilatkozásra (kritikára, irodalomtudományra, irodalomnépszerűsítésre) adta fejét: hisz olyan tárggyal kerül szembe, mely annak révén, hogy más, „természetesen” megbecsült szférában keletkezett; annak révén, hogy széles rétegek által értékesnek minősítettet — óhatatlanul tiszteletet ébreszt a szemlélőben: a tisztelet pedig könnyen átcsaphat rajongásba, s rajongó állapotban pedig még a tényszerűnek szánt leírás is dicsőítéssé, alázatos hódolattá válhatik. A hódolat megalázza a hódolót, kisebbségi érzetet kelt a hódolat tárgyával szemben; s így a kiinduló helyzet is kifordul: amit mint tárgyat felmérni akartunk, fejünk fölé nőtt, nem őt fogjuk mérni, hanem magunkat és más tárgyainkat mérjük hozzá. A racionális kritika, a számbavétel, módszertani alapvetése persze már régen s kétségbe nem vonható módon adva van: a másság, a nagyság, a jelentős szerep és nagyszabású teljesítmény sem követelheti meg, hogy a tárgy kikerüljön a racionális elemzés hatálya alól, az elismerés nem szüntetheti meg az analitikus leírás igényét, az összehasonlító értékelés érvényét. Amint Horváth János írta Petőfi-monográfiájának előszavában: „Az állandó közelség a nagy és nemes emberi lélekhez megilletődéssel tölt, tiszteletre hív, de elfogultságra föl nem jogosít. Méltó tiszteletadás csak a józanság kiváltsága lehet.”¹ Horváth itt — és könyvének egészében — példamutató módon száll szembe korának Petőfi-kultuszával, s a szinte kötelezőnek kikiáltott kritikátlan dicsőítéssel, s a „józan” elemzés dominanciáját mindvégig hirdeti és bizonyítja. Csakhogy egy kivételes pillanatban, sok élesszemű és éles analízis után egyszercsak még Horváth János is így kiált fel (*Az év végén* c. vershez közelítvén): „De oldjuk meg saruinkat! Amaz égő csipkebokor van itt.”² Az elragadtatott pillantás számára a nagyszerű vers (mely aztán persze elnyeri szép elemzését is) egy pillanatra átalakul, s szinte elnyeri kegyelmi formáját: a mózesi kinyilatkoztatás isteni aktusa nyilvánul meg általa. Horváthnak e nagyszabású „kisiklása” mintegy intő példál szolgálhat: lám, a kultikus képzetkör hatása oly erős lehet, oly mélyen gyökerezhetik irodalomról való gondolkodásunkban, hogy még a szándékosan és elhatározottan kultusz-ellenes tudományos leírás során is áttörheti a korlátokat. Ha pedig a harc a racionális-kritikai és a kultikus megközelítés között ilyen keményen folyik, s ennyire kétesélyes — a racionális kritika számára

¹ HORVÁTH János, *Petőfi Sándor*. 1922². 5.

² *I. m.* 477.

alighanem létfontosságú, hogy tisztázza a maga számára: mi is az, s hogy működik, amivel szemben óhajtja és kényszerül érvényesíteni önmagát.

*

Ha tudomásul is vesszük persze, hogy a kultikus képzetek felmerülése az irodalom leírása során az esetek többségében (így pl. a fenti esetben Horváth Jánosnál) csupán a retorikus kifejezőmód hagyományos emelkedettségéből eredeztethető, akkor is azt kell észrevennünk: e képzetkörök retorikai megnyilatkozásai rendkívül széles kört képeznek, s meglepően nagy területet fednek le; felbukkanásukkal jóformán bármikor, bármely irodalmi jelenség leírásánál, bármely másodlagos irodalmi műfajban találkozhatunk. E gyakoriság regisztrálása persze rögtön vissza is fordíthatja a fenti megengedő állítást: nem lehet pusztán ornamentálisnak, retorikai segédletnek tekinteni a beszédmód jellegzetességeinek ily hatalmas tömegét — hiszen rögtön felmerülhet az alapkérdés: miért épp e fordulatok bizonyulnak legyőzhetetlenül életerősnek. Másrészt azért sem utalhatjuk vizsgálatunk tárgyát a retorika hatáskörébe, mert azt kell látnunk: a kijelentések, s az általuk képviselt képzetkör — épp a jelentkezések sűrűségéből is következően — rendszerre állnak össze, s rendkívüli erővel hatnak vissza az irodalomról való gondolkodásnak jellegére s módszertanára. E rendszer persze önmagában, s teljességében valószínűleg soha nem fogalmazódott meg, s működését is inkább csak részelemzések összjátékaként írhatjuk le (elég ritka, bár távolról sem példátlan jelenség, hogy egy leírás kizárólag kultikus keretek között történjék meg), megjelenési formájának töredékes, elemekre szakadt, vagy elemenkénti érvényű jellege sem csökkenti működésének és hatásának erejét: az irodalomhoz fűződő befogadói viszonyok minden egyes gesztusára kiterjed. Feltevésünk szerint ugyanis (s e tanulmánnyal épp ezt szeretnénk bizonyítani és szemléltetni) a Magyarországon honos irodalomszemléleti formák között a kultikus megközelítésnek nemcsak ama, kétségkívül leggyakoribb és leglátványosabb megjelenésmódja játszik kiemelkedő szerepet, mely az egyes szerzők személyét és szerepét emeli emberfeletti magasságokba, hanem kultikusnak tekinthető sok esetben az adott irodalomszemléletnek egésze és a kategóriarendszer — melyre irodalomszemléletek épülhetnek rá — nagyon sok esetben csupa olyan axiómára támaszkodik, olyan külső garanciákat használ föl önmaga legitimálására és folyamatos megerősítésére, melyek önmagukban, egyediségükben is, s egymáshoz fűződő viszonyaikban is kultikus tiszteletnek tárgyai. Ama régen s gyakran hangoztatott bírálat, mely a magyar irodalomtörténet és irodalomkritika legáltalánosabban használt alapfogalmainak, s magának a használt módszertannak homályosságát ostorozza, az eseteknek nagy többségében vissza lenne vezethető a kultikus beállítottság uralmának regisztrálására: a kifogásolt megközelítés hiányosságainak oka ugyanis valószínűleg nem a bírált szerzők tehetségtelenségében, gondolatlanságában vagy módszertani henységében keresendő, hanem abban, hogy az általuk használt fogalmak és kategóriák mint a szakralitással érintkező axiómák, kivonják magukat a racionális-kritikai elemzés hatóköréből, s érvényüket oly hatalmas mértékben óhajtják és tudják képviselni, hogy a leírás számára az analízis helyett tulajdonképpen csupán az e kategóriáknak való megfelelés bizonyítása, illetve tautológikus rögzítése marad feladatként.

A kultikus megközelítés eleve feltételezi, hogy a szemlélt tárgy vagy jelenség szakrális jellegű, a mindennapi, általános, „közönséges” jelenségek szférája „fölött” helyezkedik el, „emberfeletti” tulajdonságokkal rendelkezik, s teljes vagy jelentős mértékben részesül a transzcendensnek tételezett „felső” principiumok sugárzásából. A kultikus megközelítés ezért az esetek túlnyomó többségében közvetlenül vallásos jellegű, s ennek megfelelően vallásos terminológiával is fogalmazza meg önmagát: a leírás tárgya isteni tulajdonságokkal fog rendelkezni, oly tulajdonságokkal, melyekkel szemben az emberi törekvések eleve alacsonyrendűnek fognak feltűnni, s melyekkel szemben az

emberi szemlélő és szemlélet eleve alárendeltként kell, hogy meghatározza önmagát. A szakrális szféra tételezéséből következik a kultikus attitűd két alapvető mozzanata: ami a szakralitás kegyelmével nyilvánul meg, arról a szemlélő *apologetikusan*, minden megnyilatkozását illetően igazoló módon fog vélekedni, s bizonyítása csak a szakralitás tényleges jelenlétét fogja megcélozni; mindennek megfelelően fel fogja függeszteni *kritikai* észrevételeit, illetve kritikai szempontjait: a szemlélt tárgy eleve külső tényezők által garantált igazához fogja igazítani. A leírás nem a kultikus tárgy jellegét, sajátosságait kívánja meghatározni, kritikailag körüljárni, nem a tárgy felépülésének és működésének mechanizmusát akarja elemezni, hanem fordítva jár el: azt keresi, azt fedezi fel tárgyában, amit kultikus képzetköre már előre feltételezett, s megállapításai a felsőbb szféra jelenlétének kimutatására fognak szorítkozni. Emiatt válik a kultikus megközelítés számára az analízis feleslegessé: a kultusz a „megfelelés” kategóriáját teszi szemléletének központjába, s amennyiben a megfelelés létrejött (a szemlélt tárgy „isteninek” bizonyult), szükségtelenné, feleslegessé, sőt méltánytalanná válik a megjelenési mód analitikus és kritikai számbavétele.

Am a magyar irodalmi kultusz számára, úgy látszik, a „tisztán”, „hagyományosan” vallásos szféra sokszor csak a rituális és retorikus megnyilatkozási formák betartási rendjében nyilatkozik meg, s az isteni jelleg megőrzése szekularizálódott végső instanciák garanciáin keresztül érvényesül. Bár se szeri, se száma azoknak a kijelentéseknek, melyek a magyar szerzők vallási képzetek segítségével emelik emberfölötti magaslatokra, s az alkotói teljesítményt közvetlenül hozzák kapcsolatba az isteni teremtés hasonlíthatatlan gesztusával, a kultikus leírások alapkategóriái — melyek természetesen szintén transzcendens érinthetelenséggel működnek — szekularizálódtak: az irodalmi kultusz elvesztette egyértelműen egyházi vagy mitologikus értelemben vett vallásosságát, s más, az adott közösségre jellemzőnek tekintett, az adott közösségben működőnek feltételezett, kétségbevonhatatlannak állított külső garanciákat vett maga mögé önmaga bizonyításául, s tárgyat oly, magasabbrendű kategóriák viszonyításrendszerébe helyezte el, melyek — legalábbis a kultusz számára, hívó vallásos módjára — bizonyításra nemhogy nem szorulnak, de melyek a bizonyítás pusztá igényét is frivolsággént utasítják vissza, más szempontok analitikus alkalmazását pedig blaszfémianak minősítik és elhárítják maguktól. A magyar irodalomnak ama, nagy hagyományra támaszkodó szemlélete, mely — az esztétikai autonómia visszaszorításával — az egész magyar irodalmat „szolgáló irodalomként” határozza meg, lényegében kultikus meggyőződésre vezethető vissza, s kultikus beállítódást termel újra: az irodalom legitimációjához az irodalomnál magasabb rendű szférák megléte ill. az e szféráknak való megfelelés lesz szükséges; ahhoz, hogy valaminő irodalmi alkotás vagy szerzője bekerüljön a magyar irodalom „kincsházába” vagy „pantheonjába”, feltételként határozatják meg a magasabb szférák „szolgálata”. E magasabb szférák a szekularis kultusz számára a nemzet, a nép, a nemzetet képviselő irodalom egésze, a népet megtestesítő népköltészet és a mindezeknek alapjául és beteljesüléseként felfogott magyar nyelv képzetében jelennek meg — az egyes irodalmi alkotások csak mint ezen szférák függvényei tűnnek fel: ezeket szolgálják. A szolgálat pedig szakrális jellegű: az alkotói gesztus vagy mű csak abban az esetben legitimálódik, ha a szféráknak megfelelő principiumok inkarnációjaként fogható fel, ha az esztétikai jelenség belesimul a szolgálat rituális rendjébe, ha „küldetést” teljesít be. E magasabb szférák az egyes irodalmi alkotásokkal szemben transzcendens méltósággal képviselik magukat (emiatt maguk az egyes alkotások természetesen le is értékelődnek), egységük teljességében az egyedi sajátosságok feloldódnak; az eluralkodó általánosság pedig kizárólagossága és sérthetelensége (azaz szakralitása) révén minden egyes elemre kiterjed: a legkiválóbb szerző vagy alkotás is csak akkor minősül figyelembe veendőnek, ha a legáltalánosság részesültjének ill. kiemelkedőbb esetben megszentelt képviselőjének fogadtatik el.

Milyen is a tárgy, mely kultikusnak lett minősítve? Ha most nem is elemezzük ama

szemléleti tulajdonításokat, melyek egyáltalán kultikusá teszik a jelenséget (vagyis hogy végső instanciaként használtatik, transzcendens tulajdonságokkal és emberfölötti minőségekkel rendelkezik), arra kell rámutatnunk, hogy *vannak* olyan sajátosságok, melyek minden kultikusan szemlélt tárgyban felfedezhetők, illetve amelyeket minden kultikusan szemlélt tárgy számára fenntart a kultikus szemlélet, s melyeknek sérelme a kultusz sérelmét hordozná magában. Így pl. a kultusz kiszakítja tárgyát *mindenféle* kontextus kötelme alól (legfeljebb más kultusszal való összeköttetését engedi meg), s *kizárólag* önmagában vett „lényegiségét” szemléli, a transzcendencia sérthetetlen (s mások számára érthetetlen) kategóriái között feloldozza a történetiség kategóriájának kötöttsége alól (mind a külső, mind a belső történetiséget illetően) — ami kultikus, az nem eredeztethető, és nem tekinthető mulandónak, nincs előzménye, nincsenek kialakulási feltételei, nincs alávetve a kibontakozás és fejlődés változásainak; egyszerűen *lesz*, s ha lett, meg is marad, s változás nélkül, halhatatlanul állja az idő próbáját.

Ebből következik, hogy a kultikus tárggyal, alkotóval mindig kezdődik valami: ő az isteni kezdet, az első teremtő aktus, mellyel először nyilatkozik meg valaminő transzcendens érték vagy principium, s ráadásul az isteni születés imitációjaként — azonnal a maga fenséges teljességében. A kultikus tárgy *mindig* teljes, mindig egész: homogeneitása azt is feltételezi, hogy részekre, elemekre — sem történetileg, sem kategorialisan — nem bontható; ő mindig önmagával, és kizárólag önmagával azonos, s emiatt a rajta kívül álló szempontok megközelítése során semmi módon nem alkalmazhatók: immunis velük szemben. Önmagára korlátozottsága kiválasztottsággal jár együtt: ő mindig páratlan módon egyedi és hasonlíthatatlan (legfeljebb a vele azonos *szinten* elhelyezkedő más kultikus jelenségekkel állítható analogikus párhuzamba), különossége minden mástól elhatárolja (*különös* tisztelete épp ennek köszönhető), ő az egyébként alkalmazott viszonyítás mércéje és alapegysége — egyedisége teremti amaz értékelési rendszert, mely szemlélése során a többiekre nézvést kialakítható. Ebből következően önmaga tulajdonságait illetően ő a legkiválóbb, legtökéletesebb; a felsőbb szférák küldetésének maradéktalan beteljesítése a „földi” teljesítményeknek — legalábbis a maga vállalását illetően — messze fölébe nő, minden más gyarlónak minősül az ő legjobbságának fényében. Mivel pedig e tökéletesség és homogén teljesség, a transzcendens principiumoknak megfelelően, általános érvénnyel bír és hat, a kultikus szemlélet megköveteli, hogy ez az érvény az érintett közösség minden tagjára, minden irodalmi megnyilatkozására kiterjedjen — alkalmasint, hogy minden valóságos vagy elképzelhető befogadó számára azonos értékeléssel tűnjék fel. A kultikus befogadói attitűd mindezen sajátosságok együttes fellépésének eredményeként alakul ki: a részekre bonthatatlan homogén teljességgel szemben az analitikus törekvés (a kritika) hiú próbálkozásként jelenhetik csak meg, a történelem felett lebegő principiális transzcendenciához pedig kizárólag apologetikus módon viszonyulhat a hívő szemlélő, s kérdése — az előfeltételek elfogadása után — kizárólag így hangozhat: vajon *én* méltó vagyok-e szemléletem tárgyához? (Gondoljunk csak az ünnepi megemlékezések számtalanszor ismétlődő, számtalan variációban élő fordulatára: „Hol a szem szemével farkasszemet nézni”?)

Konkretizálva mindezt a magyar irodalommal kapcsolatos kultikus gesztusokra: a magyar irodalom felmagasztosulásának kulcsmozzanata a szolgálat és a beteljesülés — a nemzet szolgálata egyben a nemzet létének továbbvitelét jelenti és biztosítja; az irodalom a nemzet templomát építi, ahol az irodalomnak és rajta keresztül magának a nemzetnek szertartása zajlik folyamatosan. A magyar irodalom, s kivált a költészet mint megszokott, folytonos egység jelenik meg, melynek változathatatlan tulajdonságai épp a legnagyobb, legkiemelkedőbb szerzők műveiben tűnnek fel, a szerzőnek nem teremtő, hanem azonosuló, felismerő aktusa révén. A nagy magyar írók — függetlenül a történelem, a környezet, a társadalmi állapot különbségeitől —, amennyiben nagy magyar írók, *ugyanazt* csinálják, *ugyanannak* a lényegiségnek szolgálatát végzik; nem önálló, kivált nem autonóm művet alkotnak, hanem a nagy egy-

ségbe simulnak belé, egymás művét, szellemiségét folytatják: részesülnek a garanciát nyújtó szellem kegyelméből. Eredetiségük is tulajdonképpen *felismerésként* jellemeztetik, s a transzcendens principium valamely, egyébként mindig is létező mozzanatának első megfogalmazójaként mutatkoznak; a költő, mintegy az isteni érintettség pillanatában, „kimondja” a régen sejtett, de csak most nyilvánosságra kerülő Igét. Az író, költő akkor tölti be küldetését, ha beleszületik, behelyezkedik az adott principiális közösség transzcendens követelményrendszerébe, ha azonosul a hagyománnyal, ha a hagyományt kétségbevonhatatlan érvényű kötelező parancsként fogadja el, ha „képviselőt” vállal. E képviselő természetesen a legmagasabb szinten értetik, a legszentebb erkölcsi kategóriák között képzelhető csak el (vö. pl. igazság-keresés, -kimondás, -képviselő stb.), s ezért az író, költő munkája elsősorban nem esztétikai, hanem erkölcsi (kultikusan hirdetett erkölcsi) principiumok alapján becsültetik meg. Az alkotó és a befogadó számára a magasabb szférák (a nemzet, nép) demiurgoszi mozgatóként jelennek meg, amiből az alkotó számára a mitikus nemzetalkotó szerepe, a befogadó számára az alázatos hódoló szerepe vezetetik le. Aki képviseli a transzcendens szférát, az mindenkinek fölébe nő, mindenhatóságával, mindent-látásával fog excellálni: ő lesz az, aki *mindent* tud, legalábbis másoknál jobban tud. Ami pedig a nyelvetek illeti: a kultikus szemlélet számára az minősül megbecsülendőnek, aki a legjobban ismeri, tudja nyelvét, s ráadásul szentségként óvja a rontó hatásoktól. A költő nem mint a nyelv használója, s használata révén újítója, bővítője, teremtője jelenik meg, hanem mint a tőle függetlenül működő és ható transzcendens, „objektív” értékeket magába foglaló nyelviség képviselője és eszköz-szerű megszólaltatója: aki „fölnőtt” a nyelv szakrális lényegiségéig. A mindentudás és őrzés együttes feltételezése szüli aztán a prófétikus szerepvállalásnak igényét, mely — amellett, hogy interiorizálódva, mint költői szerep, *valóban* jellemző a magyar költészet több nagy alkotójára — a magyar költészettel szemben támasztott kultikus követelményeknek lesz megfelelően (melyek mint követelmények annak dacára élnek és hatnak, hogy a magyar költészet hatalmas százaléka nem engedelmeskedik nekik). Továbbá a prófétai attitűd különös kettősségből (a legnagyobb *ember*, aki *isten* kiválasztottjaként funkcionál) eredeztethető a nagy költőkkel szembeni kultikus elvárás kettőssége is: egyrészt mitikus csodaként kiválasztott egyediségként teljesítik be, másrészt pedig azáltal lényegülnek transzcendentálissá, hogy csupán beteljesítik (példaadó módon megismétlik) a felsőbb szféra előzetes feltételeit. Mindezek következményeként kultikusnak tekinthető már maga az a gesztus is, amely képesnek érzi magát arra, hogy a magyar irodalomnak meghatározza alapjelleget, alapvető beállítottságát, s — kitudván a magyar irodalomból a ténylegesen meglévő változatosságát, sokféleségét — *egy* közös nevezőre kívánja hozni *minden* magyar alkotó és befogadó irodalmi gesztusrendszerét: hiszen a közös általánosság kizárólag az alkotások *felett* helyezkedik el; kultikusnak tekinthető ama — tényleges létező tendenciákat felstilizáló — beállítódás, mely történetileg kialakult és alakuló hagyományokat történetietlen, principiális követelményként (hisz magasabbrendű szférával szemben megfogalmazott követelményként) határoz meg; kultikusnak tekinthető az a szemlélet, mely egy irodalom, költészet egészének meg tudja határozni „fősodrá”, esetleg általánosan, minden korban azonos módon érvényesülő „eszmei mondanivalóját”. Kultikus az a gesztus, melynek révén valaki ihletetten mutatja fel a közmeggyőződés hamis tanubizonyosságával szemben a költő „igazi” arcát: hisz az „igazság” állítása nem más vélekedések cáfolásán, hanem visszautasításán alapszik, s az „igazság” nem bizonyítható, hanem csupán elhíhető, s az epifánia hitével támasztható csak alá; a kultikus hit következménye az a nyelvhasználati szokásrend, mely a kultikus hősök leírása során a hiperbolák parttalan csapongásával él, s a leírást és elemzést kizárólag méltatás és dicsőítés kereteiben tudja elfogadni, s a besorolás és összevetés kategóriáit a tautológia és analógia uralkodó alkalmazásával fordítja vissza: a kultikus megnyilatkozás számára csak annyi mondható el, hogy a tárgy önmagával

azonos, illetve csak szintén kultikusnak minősített tárggyal hasonlítható össze; igaz, az analógiára alapozó hit számára e hasonítás azonosítást fog eredményezni. A hit mozzanata ugyanis ismét a titokzatos lényegiség magasabb közösségét, a beavatottság nagy egységét tételezi fel — alighanem neki köszönhető a kultikus meggyőződés kifejeződésének legrejtettebb (egyben talán leggyakoribb) mozzanata: a többes szám első személyű nyelvtani formáknak gátlástalan kiterjesztése az irodalmi hagyomány bármely elemére; a „mi” prófétikus költőnk, a „mi” nagy alkotónk csak annak révén minősülhet valóban a „miénknek”, ha bizonyos szférák előtt együttesen részesülünk a felsőbb kegyelemből, s ha e szférákban a nagy alkotó értünk, befogadókért, mint közbenjáró „szent” teljesít szolgálatot; hogy ha ő is a választott, „elhivatottak” azért mi is lehetünk.

*

Az előzetes tézisek, meglehetősen túl ridegen és elvontan hatnak, s idézetek nélkül nyilvánvalóan bizonyítatlan feltevéseknek minősülnek. Az alábbiakban azért egy példátartat közölnék, felületesen válogatva a magyar irodalmi kritika kimeríthetetlen tengeréből. Mivel az irodalmi kultuszok kutatása a magyar irodalomtudományban még épp hogy csak elkezdődött, jelen dolgozatban csupán a kultikus hozzáállás meglétének és nagyságának bizonyítását kísérelhettem meg, s le kellett mondanom a kultusz egyes mozzanatainak történelmi elemzéséről, az egyes kultuszok történeti kibomlásának leírásáról, a különböző kultikus beállítódásra épülő irodalmi megközelítési iskolák elkülönítő elemzéséről. A következő példátart emiatt elsősorban szemléltetésre törekszik. A tömérdek idézet javarésze olyan tudományos vagy tudományos igényű, kritikai szövegekből van kiszegedtetve, melyek önmagukat nyilvánvalóan nem kultikusnak, hanem racionális-kritikusnak tekintenek és neveznek: feladatukként a jelenségek történeti-analitikus-műelemző megközelítését tűzték ki. E dolgozatok esetében különös jelenségre figyelhetünk fel: a kultikus képzetkör leggyakrabban a szövegek „preambulumban” (esetleg címadásában) és befejezésében, a konklúzió közlése során bukkan fel. Úgy látszik, a szolgált irodalom kultikus képzetének paradox megjelenésével van dolgunk: a másodlagos irodalom, ha nem is akar lemondani tárgyának „szakszerű”, racionális elemzéséről, szükségesnek érzi, hogy vállalkozásának egészét, létjogosultságát azzal igazolja, hogy legitimációs érveként a kultikus képzetkört mozgósítja; úgy látszik, önmagában, szakmájában nem érzi magát eléggé alaposan megindokoltnak. (Megjegyzendő persze, hogy a szaktudománnyal szemben támasztott, igen széles körben élő igények hatalmas százalékban kizárólag kultikus jellegűnek tekinthetők: a kultikus-hierarchikus besorolás érvényének igazolását és megvilágítását várják el, a nagy alkotók újabb ikonszerű ábrázolását követelik, s meglehetősen gyanakvóan utasítják el a kritikai-analitikus szempontok alkalmazásának „frivol” szemléletét.) Ami azonban ezeken túlmenően a kultikus szemlélet mélységeire talán a legszemléletesebben rámutat, az az irodalom leírásának generalizáló mechanizmusa, mely a kisebb jelentőségű, önálló kultuszra számot nem tartható alkotók méltatása során figyelhető meg: egy kismester *ugyanazon* kultikus kategóriák igazoló gesztusaira szorul, mint a legnagyobb „demiurgosz” — s ha teljes kultikus kör nem is írható köré, a bemutatás nem múlhat el anélkül, hogy legalább *egy* kategórián belül ne avatná szakrálissá-kultikussá az adott szereplőt, hogy legalább egy szempontból ne minősülne mások fölébe nővőnek, azaz a legkiválóbbnak.

A kultikus szemlélet a leggyakrabban természetesen a vallásos-szakraális szférából meríti képzetét, s az irodalmi jelenséget a szentség szférájába utalja: a nagy alkotó és alkotása a szentség auráját sugározza.

— Kosztolányi falán Kazinczynak, a „tisztelt és szeretett hazafinak” képe vigyáz a költőre, aki a képet minden lakásába magával vitte: „Inkább ingeimet áldoztam

- fel lakásadóim követelésének, hogy ereklyémet megmenthessem.”³
- Illyés Gyula szerint Fábry Zoltánt „szentté kellene avatni.”⁴
 - Baróti Szabó Dávidnak, aki pedig „költőnek nem volt igazán jelentékeny”, „neve ott áll irodalmunk szent öregei között.”⁵
 - A szent aura, az érintkezés révén, ünnepi alkalmat gerjeszthet: „Szent év nekünk 1877, mert [Arany] ekkor kapott bele az Őszikébe”, s ezért „áldjuk rövid vénasszonygyarát.”⁶
- A költő, ha már maga nem avattatik is szentté, hasonlósága révén részesül a szentségből:
- Babits, aki „áhitatot lehelt”, ismerőseibe, „bizalmasait inkább emlékeztette szent Pálra vagy szent Jeromosra, mint mesterségbeli elődjére”, s betegségével „a bibliai Jób történetét” ismételte meg.⁷
 - Esterházy Péter szövegeiben „tarzusi Pál leveleinek egyetemes szintaxisa hagyta a legerősebb nyomot.”⁸
- A szerző, teljesítményének transzcendens jellege folytán a legnagyobb, megváltói tettet is végrehajthatja, s istenként, Messiásként, Krisztusként léphet fel.
- Csoóri Sándor vallomása szerint voltak életében olyan pillanatok, „amikor Ady volt az Isten”.⁹
 - Ady látta, hogy „halálba indulóztatják az Országot, melynek ő volt a legszigorúbb Jövendőmondója, de azért, hogy egyszer Messiása lehessen. De még inkább azért, hogy lehessen egyszer Messiása a nép — általa önmagának.”¹⁰
 - József Attilát úgy ünnepeljük, „mint a szenteket vagy az Istenfiát.”¹¹
 - Németh László vállalása *A minőség forradalmában* „még az apostoli szerepnél is inkább a krisztusira hasonlít.”¹²
- A Krisztus-életrajz egyes mozzanatai felidéződnek az alkotó életében:
- „Magyarországnak két egytestvér lírai géniusza volt [Petőfi és Ady], és mind a kettő egy-egy paraszt jászolban született”, s ráadásul, titkos egyezésként „a két Mária” szülte őket.¹³
 - Adynak Dénes Zsófia a „vigasztalás gyors Veronika-kendőjét” nyújtja.¹⁴
- Az író, költő gesztusa az érintett tárgyat és közösséget illetően megváltásként funkcionál:
- „Ha egy igazi művész teleissza magát ezzel a tragikus magyar étellel, lehetetlen, hogy ne jöjjön a megváltás. Mert a megváltás mindenütt az irodalomban kezdődik.”¹⁵
 - A népi írók megváltották szülőföldjüket, azért, hogy írtak róla: ... (Erdély, Bihar után) „a harmadik paraszttáj, mely irodalmilag megváltatott már, a Veres Péter Hortobágya... Több megváltott vidéke, kifejezett rétege nincs is ennek a

³ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Kazinczy Ferenc*. In KOSZTOLÁNYI Dezső, *Látjátok, feleim*. 1976. 93.

⁴ ILLYÉS Gyula, *Hajszálgyökerek*. 1971. 77.

⁵ HEGEDŰS Géza, *A magyar irodalom arcképcsarnoka*. 1976. 55.

⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Arany János*. Id. kiad. 149.

⁷ Cs. SZABÓ László emlékezése. In *Babits-emlékkönyv*. é. n. (Szerk.: ILLYÉS Gyula) 83.

⁸ BALASSA Péter, *Vagyunk*. In *Uő.*, *A színéváltozás* 1982. 380.

⁹ CSOÓRI Sándor, *A félig bevallott élet*. 1982. 321.

¹⁰ BELOHORSZKY Pál, *Haláltánc a vérrel*. In *Uő.*, *A múlandóság lovagrendje*. 1981. 319.

¹¹ HUBAY Miklós, *Aranykor*. 1972. 17.

¹² BELOHORSZKY Pál, *Égő rózsamágya*. 1987. 377.

¹³ RÓNAI Mihály András, *Magyar lant*. 1984. 177.

¹⁴ BELOHORSZKY Pál, *Égő rózsamágya*. 1987. 299.

¹⁵ SZABÓ Dezsőtől idézi POMOGÁTS Béla, *A tárgyias költészettől a mitologizmusig. A népi líra irányzatai a két világháború között*. 1981. 91.

parasztságnak.”¹⁶

Az irodalom szolgálata a krisztusi elküldetés analógiájára apostoli jellegű lesz:

- Karácsony Sándor „az egész országból kiválogatott ifjú apostolokkal szétvitte az igaz magyar népköltészetet, a valódi magyar népzene kincseit.”¹⁷
- Bóka László József Attila munkatársából „apostolává” lett.¹⁸
- Csokonai „apostoli, őszinte, kiáradó nagy lélek volt” ...¹⁹
- „A föltámadásnak hamar híre szokott menni, de még Krisztus tanítványai sem hittek a csoda első jelentőinek. Szép előrejelző gesztus a kiadótól, hogy a sebekből oldozó gyolcs világló fehér színébe öltöztette Kormos István könyvét.”²⁰
- A tanítványok között persze vannak kevésbé tökéletesek is:
- Adyval kapcsolatban még van, aki „még most is Tamásként csóválja fejét.”²¹
- de: „Csak Júdás nem lesz közöttünk, nem lehet!”²²
- A szakrális irodalom alapesete, legnagyobb gesztusa természetesen a Biblia:
- a *Faust* és *Az ember tragédiája* „a világirodalomnak ez a két Bibliája.”²³
- „Hegel megállapítását, hogy a lírikusok nem írnak bibliát ... a líra világtörténetében egyetlen költő cáfolja: Ady.”²⁴
- Pilinszky műve „evangéliumi olvasatot igényel, mely attól függetlenül megtörténhet, hogy hittel vagy történetileg fogadjuk el az evangéliumot, vagy éppen sehogy sem.”²⁵
- Esterházy regénye „sokunknak, sokaknak lesz és marad az elkövetkezendőkben kedves olvasmánya, bibliája.”²⁶
- A Biblia egyházi szolgálatra rövidített formája a breviárium, mely a nagy alkotókat természetesen illeti meg: így jelennek meg a jelentős írók válogatott részletei, aforizmái, bölcs meglátásai egy gyűjteményben: pl. Arany János vagy Csoóri Sándor tiszteletére.²⁷

A bibliai kisugárzás, a bibliai képek alkalmazása bármely területre kiterjedhet:

- a népi írói mozgalom „egyiptomi kivonulásként” él²⁸
- a legnagyobb költők „édeni lelket” nyertek.²⁹
- Németh Lászlónál „később, küldetésként, a minőség a térítés világi vallása lesz: a lélek költészete, az ember nővényi feléből épülő új Noé-bárka, melyből ha kirepítik a galambot, többé nem meghozza zöld ágát a jövőnek, hanem itt a kertben ül ki rá.”³⁰

¹⁶ NÉMETH László, *Népi író*. In *Két nemzedék*. 1970. 690.

¹⁷ GÁL István, *Bartóktól Radnótiig*. 1973. 30.

¹⁸ GÁL István, i. m. 317.

¹⁹ WALDAPFEL József, *Az igazi Csokonai*. In *Uő., Válogatott tanulmányok*. 1957. 182.

²⁰ FODOR András, *Szegény Yorick*. In *Uő., A nemzedék hangjai*. 1973. 94.

²¹ GULYÁS Pál, *A debreceni Ady*. DebrSz 1932. 182. In *Esszépanoráma*. 1978., III. 418.

²² ILLYÉS Gyula, *Az író hűsége*. In *Illyés Gyula Művei III*; (Magyar Remekírók) 625.

²³ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Nyelv és lélek*. 1971. 319.

²⁴ RADNÓTI Sándor: „... aki mást akar, mint mi most van...” in RADNÓTI Sándor, *Mi az, hogy beszélgetés?* JAK-füzetek 36. 1988. 360.

²⁵ BALASSA Péter, *Pilinszkyt olvasva – innen*. In *Uő., A látvány és a szavak*. 1987. 145.

²⁶ BOJTÁR Endre, *Élet és irodalom*. Mozgó világ 1979. december. 128.

²⁷ L. Arany János-breviárium (összeáll. KOZMA Dezső). 1982. *Csoóri Sándor-breviárium* (összeáll. VASY Géza). 1988.

²⁸ NÉMETH László, *Népi író*. Id. kiadás 694.

²⁹ NÉMETH László, *Népi író*. Id. kiadás 692.

³⁰ BELOHORSZKY Pál, *Égő rózsamáglya* Id. kiadás 383. A kép eredetije NÉMETH Lászlótól, „Magyar vidék” c. cikkéből: „egy végét járó kor emlékei közt rakosgatok, mint magyar Noé, aki a művészet bárkájába szeretné rakosgatni a géniuszokat, melyek közt élte folyt.” Idézi GREZSA

- Babits „Így egyetlen pillanatra mégis megállította az elfeketült napkorongot, a ki-egyenesített, romboló időt, mint a halál Józsuéja, akárcsak a huszonthárom évvel korábbi Ady. Kettejük apokalipszise, tragikusan hasonló pillanatban, összefonódott.”³¹
- „Így érkezik meg Németh László az új világba... az új világ hitével, a Biblia-béli Sámson feltámadt alkotóerejével”³²
- a nagy írók (a krisztusi példabeszéd szellemében) „hűséges sáfárok.”³³
A Biblia szellemében a legnagyobb megszólaló, az istentől érintett beszélő, „Látó”, a próféta lesz (sokszor név szerint is azonosítva):
- Ady „vatesz”, akinek „igaza lett, tehát igaza volt.”³⁴
- Ady „műve... az egész mű — prófécia.”³⁵
- Adyt „az új Magyarország Mózesének” mondjuk, de ez túlzás; ám „aki Mózesnek erőtlén, Illésnek vagy Jánosnak hatalmas lehet.”³⁶
- Fülep Lajost „voltaképp országos prófétának kellett volna alkalmazni.”³⁷
- „De hiszen Illyés nevében visel egy megragadó sorsot. A neve Illés prófétát idézi fülünkbe, s a tüzes szekeret, mely jön érte. Mi figyelmeztetheti a gyereket hamarabb a hivatására, mint a tulajdon neve?”³⁸

Aki ily képzetkörben látja az irodalmat, annak számára természetes gesztusként fog élni, ha a költői feladat pl. „revelációként” nyilatkozik meg a költő előtt, aki számára, elvállalván, „a feladatvégzés kegyelemmé lényegül”³⁹; természetes lesz, hogy a költő mintegy őrangyalként „vigyáz Debrecenre”⁴⁰, s hogy egy írói életműről „is lehet azt mondani: hozsánna.”⁴¹ stb.

A keresztény vallási képzetkör mellett rendkívül nagy számban találkozhatunk a görög-római mitológiának vagy a pogány-mágikus hiedelmeknek felidézésével. A megfeleltetések során az írónak-költőnek elsősorban emberfeletti nagysága, erő kifejtése, félisteni jellege fog kidomborodni, lehet tehát titán, hős, demiurgosz stb.:

- Berzsenyi munkája „titáni” volt, s versei a „heroizmus izomérzetét váltják ki.”⁴²
- Arany János „órfias, aki kinőtt az emberek reményei közül.”⁴³
- Szabó Lőrinc „a mesterére is demiurgikusan visszaható tanítvány.”⁴⁴
- Adyról „Félisten, hallja a félelmetes színjátéktól megilletődött néző, de honnan tudja, hogy angyal-e vagy démon, aki előtte áll?” — holott Ady: „Kormosan, iszaposan, titokzatosan és ijesztőn támad fel, mint az Isten szörnyetege.”⁴⁵
- Petőfi, Ady, József Attila mint „óriások” tartják az irodalom alappilléreit.⁴⁶
- Újabb nagy íróink is, mint pl. Déry, Németh László, Fodor András stb. is „kortárs

Ferenc, *Németh László háborús korszaka*. 1985. 11.

³¹ BALASSA Péter, *Az önéletíró Babits*. In *Uő., A látvány és a szavak*. 1987. 72.

³² GREZSA Ferenc, *i. m.* 395.

³³ RÓNAY László, *Hűséges sáfárok*. (kötetcím) 1975.

³⁴ MAKKAI Sándor, *Magyar fa sorsa*. 1927. 34.

³⁵ RADNÓTI Sándor, *i. m.* 363.

³⁶ KERESZTURY Dezső, *Ady*. In *Uő., Örökség*. 1970. 307, 313.

³⁷ GÁL István, *i. m.* 52.

³⁸ HUBAY Miklós, *Aranykor*. 1972. 203.

³⁹ KISS Ferenc, *Föltreplüni rajban*. 1984. 123.

⁴⁰ GULYÁS Pál, „*Professzor Csokonay*.” Id. kiadás 452.

⁴¹ SZABÓ Magda, *Kívül a körön*. 1980. 23.

⁴² SZABÓ Dezső, *Berzsenyi Dániel*. In *Uő., Egyenes úton*. [1920] 14.

⁴³ NÉMETH László, *Arany János*. In *Uő., Az én katedrám*. 1975. 567.

⁴⁴ KERESZTURY Dezső, *Babits Mihály*. In *Örökség*. Id. kiad., 390.

⁴⁵ KERESZTURY Dezső, *Ady Endre*. Id. kiad., 314, 315, 321.

⁴⁶ SIMON István, *A magyar irodalom*. 1973. 295.

héroszokként" foglaltatnak össze.⁴⁷

Magától értetődik az is, hogy a titánok legnagyobbikára, a tűz megszerzőjére, Prométheuszra, az írók nagy serege hasonlít:

- Ady „a magyar költészet valóságos titánja, forradalmár-klasszikusa, Prométheusza,”⁴⁸
- Móricz életművének „állandó geológiai forrongása” „prométheuszi elszántságból fakad,”⁴⁹
- József Attila Istennel is pöröl „lázadó Ádámként, vagy inkább Prométheuszként”,⁵⁰
- „az örök prométheuszi ember, a küzdő ember emeli Váci kötetében magasra fejét.”⁵¹

Még ha ambivalens is a leírt költővel szemben a leíró ítélete, a mitologizálás emberfelettre növesztheti hőst: így válik pl. Szabó Lőrinc „élő, megtestesült Gyermeke Minotauros”-szá;⁵² ám az esetek többségében a mitikus utalás egyértelműen patetikus méltóságot fog sejtetni:

- Vörösmarty „szibilla-szavain át rejtett mélységek mélye döng”,⁵³
 - ugyanígy Gulyás Pál versei is olyanok, „mint a Sibylla könyvei,”⁵⁴
 - Ady Endre pedig „a mélység Anteusza”-ként lép elő.⁵⁵
- A költő emberfeletti, csodatévő képességeit persze a nagy vallási rendszerekhez hasonló erővel tudja felmutatni a pogány–mágikus képzetkör mozgósítása is, melynek során aztán a természet-mitológia transzcendens elemei is működésbe jönnek:
- a költő lehet „táltos”, mint pl. Vörösmarty, kinek rímei olyanok, mint a táltos hatodik ujja,⁵⁶
 - az is lehet, hogy „mint egy csodaszarvas tárja ki magát a lelkek cirógatásának”,⁵⁷
 - lehet „a Nap fia,”⁵⁸
 - de leggyakrabban „csillag”, vagy legalábbis köze van a csillagokhoz:
 - Németh László „csillagember” volt,⁵⁹
 - Illyés „volt a csillag, melyre bizalommal nézhetett az is, aki a költőt sohasem látta”⁶⁰,
 - a Válaszban „egész csillagraj” működött,⁶¹
 - Gellért Oszkár halálával vége lett a Nyugat „csillaghullásának”, „a lefutó csillagokkal” elfogyott „az olimpuszi kör”⁶²,
 - Déry „égboltjának csillagait, a műveket” nem lehet nevükön szólítani,⁶³
 - a kisebb költők pedig „távoli bolygókként” minősülnek.⁶⁴

⁴⁷ RÓNAY László, *i. m.* (fejezetcím).

⁴⁸ RÉVAI József, *Ady Endre*. In *Uő., Válogatott irodalmi tanulmányok*. 1960. 270.

⁴⁹ ILLÉS Endre, *Szerelmeim, évek múlva*. 1984. 69.

⁵⁰ HUBAY Miklós, *Aranykor*. 1972. 32.

⁵¹ KIRÁLY István, *Mindenütt otthon*. In *Uő., Irodalom és társadalom*. 1976. 389.

⁵² BELOHORSZKY Pál, *Égő rózsamáglya*. Id. kiad., 344.

⁵³ SZABÓ Dezső, *Berzsenyi Dániel*. Id. kiad., 10.

⁵⁴ HUBAY Miklós, *i. m.* 70.

⁵⁵ GULYÁS Pál, *A debreceni Ady*. Id. kiad. 415.

⁵⁶ RÓNAI Mihály András, *i. m.* 61.

⁵⁷ MÓRICZ Zsigmond emlékezése a Babits-emlékkönyvben, id. kiad. 141.

⁵⁸ ILLÉS Endre, *Illyés Gyula*. In id. kiad. 149.

⁵⁹ ILLYÉS Gyula, *Hajszálgyökerek*. Id. kiad. 327–328.

⁶⁰ KISS Ferenc, *Föltrepülni rajban*. Id. kiad. 126.

⁶¹ HUBAY Miklós, *i. m.* 126.

⁶² RÓNAI Mihály András, *i. m.* 246.

⁶³ ILLÉS Endre, *Szerelmeim, évek múlva*. Id. kiad. 29.

⁶⁴ RÓNAY László, *i. m.* (fejezetcím).

A költő akkor éri el igazi fenségét, ha a mitikus kozmosznak teljességét magáénak tudja, ha tehát pl. pokolra száll:

- Ady Endre emléktáblája „az eleve elrendelés kőlapja”, mely oda állíttatik (Debrecenben), ahol Ady „alászállt, hogy megkeresse igazi életét”, mert „az ő útja lefelé visz. Az Örök Rend fehér folyosóihoz.”⁶⁵
 - Gulyás Pál „micsoda pokolköröket járhatott meg maga is”, hogy írjon „a költő megváltásáról, mennybemeneteléről, a sikerült Műről.”⁶⁶
 - Babits „riadó lángon égő, ében-gyémánt szemének” nézése „pokoltornácú”,⁶⁷
 - Benjámin Lászlónál is a vallomást a gondolat „pokoljárása” fogja életre hívni.⁶⁸
- A költőnek feladatvégzése során démonokkal kell csatáznia (Ady is azért „indult el, sorsát vállalva, a démonok alvilági bozótosában”, mert ki kellett fejeznie „a lét sötét és irtózatossá válását”⁶⁹), s eközben mindenképpen át kell fognia az ég és föld, a mélység és magasság kozmikus teljességét:
- Arany János „össze tudta ötvözni” „mélység és magasság értékeit”,⁷⁰
 - Nagy László, aki „égbeszökő és mégis földi” képekkel él,⁷¹ maga nem más, mint „Égi és földi virágzás tükre”,⁷²
 - Pilinszky „égi publicisztikát” ír⁷³,
 - Csoóri Sándor pedig „a végzetes alternatívák fölél” „külön égboltot épít fel”.⁷⁴
- A költő mágikus-mitikus csodákban (pl. az örök ifjúság kegyelmében) részesülnek, rajtuk keresztül csodák, mindenható, emberfeletti történések nyilvánulnak meg:
- Illyésnél „a fausti csoda vált valósággá, a költő hosszú-hosszú időre visszanyerte ifjúságát. Nem Meffisztótól persze, hanem saját tehetségétől, ennek legnagyobb, s úgy látszik, rejtett erőitől: költészetének orfeuszi forrásától.”⁷⁵
 - „Hogy öreg lett volna? Tagadom! Soha nem öregedett meg!”⁷⁶
 - Takáts Gyula verseit „a szenvedélyes, sziklából életet fakasztó odaadás élménye hozta létre.”⁷⁷
 - amihez „Tamási Áron hozzáért, az menten megszépült”,⁷⁸
 - „Minden más lesz ettől a könyvtől, más-világi fények és árnyak keletkeznek” (Ottlik: *Iskola a határon*)⁷⁹;
 - a csodának be kellene következnie: „Hogyhogy? meghalt, és az órák nem álltak meg, az ég nem feketedett el, az erdők nem fagytak meg? ...”⁸⁰
 - a csoda lehet teremtő: Csokonai dalai „egyenesen a semmiből bukkannak fel”⁸¹;

⁶⁵ GULYÁS Pál, i. m. 414.

⁶⁶ HUBAY Miklós, i. m. 128.

⁶⁷ BELOHORSZKY Pál, i. m. 301.

⁶⁸ BÉLÁDI Miklós, *Benjámin László*. In BÉLÁDI-CZINE-PÁLMAI, *A mai magyar líra. Arcképvázlatok*. (TIT) 1965. 46.

⁶⁹ KERESZTURY Dezső, *Örökség*. Id. kiad. 313.

⁷⁰ KERESZTURY Dezső, i. m. 275.

⁷¹ CZINE Mihály, *Nagy László*. In *A mai magyar líra. Arcképvázlatok*. Id. kiad. 62.

⁷² „Égi és földi virágzás tükre” — *Nagy László emlékkönyv*. Veszprém 1984.

⁷³ BALASSA Péter, *Észjárások és formák*. 1985. 178.

⁷⁴ GÖRÖMBEI András, *Ki viszi át...?* 1986. 187.

⁷⁵ HÉRA Zoltán, *A költészet felé*. 1974. 331.

⁷⁶ ANNUS József vallomása az *Illyés-emlékkönyvben* (szerk.: ILLYÉS Gyuláné) 1984. 505.

⁷⁷ FODOR András, i. m. 22.

⁷⁸ HEGEDŰS Géza, i. m. 386.

⁷⁹ BALASSA Péter, *A színváltás*. Id. kiad. 287.

⁸⁰ CZIMER József az *Illyés-emlékkönyvben*. Id. kiad. 501.

⁸¹ SIMON István, i. m. 103.

Petőfi „szinte a semmiből született példáit” nyújtja a költészetnek,⁸²
— de lehet (persze pozitív értelemben) destruktív is: Bessenyei gondolatai révén, „a
csöndes órszobában dől össze a magyar glóbusz.”⁸³

Sőt: a nagy szellemek csodája titokzatos egybeeséseket eredményez, melyeknek mé-
lyebb jelentése megfejtésre vár: pl. Pázmány első munkája épp a Hamlet első fólió-
kiadásának évében jelent meg („Csodálkozom, hogy e találkozást még nem vették
észre...” — írja Kosztolányi⁸⁴), aminek következményei lesznek a két irodalom együt-
tes szemléletében; vagy: az érintkező életművekben olyan teremtő csoda fogalmazó-
dik meg, mely a kapcsolódásokat szükségszerűeknek tünteti fel: „Ahhoz, hogy költői
klasszicismusunk megfelelője századunk zenéjében megismétlődhessen, Arany János
halála évében Kecskeméten meg kellett születnie Kodály Zoltánnak.”⁸⁵

S mindennek fényében — példatárunk első részének lezárásaként legyen elég arra
utalnunk (idézetek nélkül, hiszen a *tény* közismertsége nem igényli a bizonyítást), hogy
valamennyi nagy írónk: *halhatatlan*.

*

A fenti példák túlnyomó többsége az *egyes* írók személyére, példájára, teljesítmé-
nyére, művére vonatkoztak: ezért is dominál bennük a vallásos képzetkőr „kiválasztottság” kategóriája — a példaadó irodalmár *egyéni* gesztusa révén magasztosodik fel,
üdvözül. Ama kultikus szemléletmód azonban, amelynek elterjedt voltára a bevezet-
ő sorokban rámutattunk, döntő módon a nagyobb egységekre: vagy az irodalmat
körülvevő, azt „kitermelő”, előhívó külső körülményekre, vagy az irodalom egészére,
a magyar irodalom specialitására összpontosít; s az *egyes* irodalmi jelenségeket csak
mint a nagy, szent összességnek alárendelt mozzanatot (természetesen: kitüntetett
mozzanatot) szemléli. A két rendszer egymástól persze el nem különíthető (a tisztán
vallási-mitológiai és a szekularizált nemzeti-mitológiai terminológia ezért is mossa át
egymást állandóan), hiszen érvrendszerük úgy működik, hogy egymást kölcsönösen
legitimálhassák; az egyéni kiválasztottság a nagy egység áldozatos szolgálata révén
tűnik fel elhivatottságként, s megfordítva: a nagy egység szubsztancialitása az egyéni
áldozatok beteljesüléseként inkarnálódik. A nagy egységet leíró fogalmak mint vég-
ső instanciák axiomatikus érvényvel bírnak, s érvényükre rákérdezni blaszfémiaaként
hatna — ennek végeredményeként értelmezhető az is, hogy az ilyen esetek többségé-
ben az esztétikai értékelés lehetetlenné vagy nem esztétikai jellegűvé válik: az értékelés
alapjául nem a mű esztétikai jellegzetessége, sajátossága, hanem az írói gesztus erköl-
csi-kultikus minősíthetősége fog szolgálni. Végző soron ama rituálé, amelynek keretén
belül ezek az alkotói írói gesztusok lejátszódnak, egészét tekintve „introitus”-ként mű-
ködik: az írók szinte hozzá járulnak az irodalom oltárához, hogy szent cselekedeteiket
bemutathassák.

A magyar irodalom ennek értelmében nem esztétikai alkotásnak, hanem — Ady
versének képe alapján — Templomépítésének minősül („Úgy kell magyaroknak len-
nünk... , hogy itthon felépítsük ama templomot, amelyre a határokon túlról is fel
lehet nézni”⁸⁶), s a nagy író templomépítőként teljesíti ki életművét (vö. pl. Illyés jel-
lemzését Németh Lászlóról⁸⁷), sőt, szerencsés esetben, *egy* mű maga is hathat temp-
lomként (vö. pl. Kiss Ferenc Nagy Lászlóról: „Az ostorozó indulat... oly életszerűen

⁸² SÖTÉR István, *Werthertől Szilveszterig*. 1976. 523.

⁸³ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Látjátok...* Id. kiad. 86.

⁸⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, i. m. 50.

⁸⁵ FODOR András, i. m. 236.

⁸⁶ KERESZTURY Dezső, *Helyünk a világban*. 1984. 403.

⁸⁷ ILLYÉS Gyula, i. m. 360.

bontakozik ki, és olyan hatalmas arányú építménnyé szerveződik ki, hogy a *Menyegzőt* joggal lehet katedrális-hoz hasonlítaniunk⁸⁸). Az irodalmi tevékenység oltári áldozat lesz (Krizsa János Vadrózsáit már a múlt század közepén „a magyar irodalom közös szent oltárára” ajánlja⁸⁹), a nagy költő (itt: Füst Milán) verseinek „mindenike biztosan megőrzi költője nevét a magyar költészet templomának főhajójában”⁹⁰, a nagy irodalmár pedig (már nem is szépíró: Fábry Zoltán) Oltárőrző lesz.⁹¹ Az oltár előtt természetesen papok végzik a szertartást (az írók: „a magyar lélek örök kifejezői, a magyar evangélium papjai”⁹²), akiknek profétikus adottságai biblikus méretűek (Németh László vallomása szerint: „Ha Bartók, Móricz, Ady természetében a magyarság öszövétségi modellje érett: az enyémben és másokéban az újszövetségi”⁹³), tevékenységük pedig ennek értelmében vallásalapításként írható le („A nemzet lelkiismeretének — azaz Németh Lászlónak — egy beteg testben kellett laknia, s hitét erősítendő a maga rajongásából vallást csinálnia”⁹⁴). Az irodalom-vallás papjait felavatják (pl. „a Babits kezétől való költővé üttetés volt az avatás nagy aktuusa, a szent kenet”⁹⁵), ők pedig áldozatot hoznak és mutatnak be. Az áldozat kettős értelmű: egyrészt az oltár előtt mutatják be („Ady élete azonban mégis vezeklés, áldozat ezért a népért”⁹⁶), másrészt viszont saját életüket, sorsukat áldozzák fel egy szent cél érdekében, a megváltás ígérétében (pl. Csokonai „sohasem vetett számot a maga érdekeivel, hanem önmagát feláldozó hihetetlen buzgósággal igyekezett lelke kincseit az egész világra kiönteni”⁹⁷; Csóori Sándor „megkapta a behívóparancsot a magyar nemzettől, hogy érte áldozni, föláldozni magát szent kötelessége legyen a megmaradásért, a megtisztított igazságért, a teljes autonóm életért”⁹⁸); ugyane vonatkozásban akár a politikai kudarc is „mártíriummá” magasztosodik fel.⁹⁹ Az áldozati gesztus az alany szempontjából küldetesként fogalmazódik meg, magasabb szférák elhatárolásából következően („a gondviselés őt — Illyést — arra szemelte ki, hogy amibe belefog, sikerrel vigye végbe”¹⁰⁰; Németh Lászlónál „később, küldetesként, a minőség a térítés világi vallása lesz”¹⁰¹), s ennek a küldetésnek lesz szekularizáltabb kifejeződési formája a „vállalás” és a „szolgálat” kategóriája, mely olyan gyakran fordul elő költők bemutatása során, hogy külön példa idézése felesleges is lenne. E küldetésnek, áldozatnak üdvös eredményeképpen várható el (természetesen csupán óhajatként!) a nagy beteljesült csoda, a feltámadás — illetve, hiszen e felfogás értelmében az irodalom elsősorban nem önmagára, hanem kívülre, a létrehívó közösségre van irányozva: a feltámasztás („Újjászületnünk csak az ő — Ady — útján lehet... Ebből a régi voltunkból támasszon fel, harmadnapra’ a nagy Hitető szava, és nagyságának, szenvedésének példája”¹⁰²; vajjon irodalmunk megújulása során „számíthatunk-e egy új ifjúságra, mely a magyar

⁸⁸ KISS Ferenc, *Nagy László: Menyegző*. In *Miért szép? — Verselemzések napjaink magyar költészetéből*. 1981. 421.

⁸⁹ KRIZSA János, *Vadrózsák*. 1863. VIII.

⁹⁰ RÓNAI Mihály András, i. m. 348.

⁹¹ ILLYÉS Gyula, i. m. 76–77.

⁹² SZABÓ Dezső, *A magyar irodalom sajátos arca*. In *uő.*, *Füzetek* 3. 20.

⁹³ NÉMETH László, *Magyar építészet*. Idézi GREZSA Ferenc, i. m. 12, 319.

⁹⁴ GREZSA Ferenc, i. m. 12.

⁹⁵ RÓNAI Mihály András, i. m. 261.

⁹⁶ SÖTÉR István, *Tisztuló tükrök*. Id. kiad. 69.

⁹⁷ WALDAPFEL József, *Irodalmi tanulmányok*. 1957. 182.

⁹⁸ ÁGH István, *„Hadd lásson, aki akar.”* ÉI 1989. ápr. 7. 10.

⁹⁹ ALEXA Károly, *A költő, ha magyar*. Kr 1988. jan. 31.

¹⁰⁰ KISS Ferenc, *Föltreplüni...* Id. kiad. 122.

¹⁰¹ BELOHORSZKY Pál, i. m. 383.

¹⁰² SÖTÉR István, *Tisztuló tükrök*. Id. kiad. 72.

génusz feltámasztását végrehajtja?¹⁰³). De míg a feltámasztás mint eredmény csak elvárható, addig a nagy irodalmi teljesítmény önmagában is képes fungálni: ebben az összefüggésben tehát *ünnepként* határoztatik meg, azaz a rituáléban résztvevő közösség együttes ünnepléseként (a magyar nép számára Arany János „karácsonyi” jelenség volt;¹⁰⁴ Vörösmarty költeményei „úgy hatnak ránk, mintha valamennyi piros betűvel volna szedve. Ő nekünk az ünnep”¹⁰⁵; Esterházy nagy könyvének megjelenése, mely „a görögök katolikoszát hirdeti”, maga „az igazi ünnep”¹⁰⁶).

Azt, hogy e kultikus szemlélet számára az irodalom külső meghatározói (e keretben: nemzet, nép, haza, magyarság stb.) maguk is szakrális aurával rendelkeznek, csupán irodalomról lévén szó, nem kívánom dokumentálni (közismert fordulatok amúgyis könnyen felidézhetőek, akár nemzetkarakterológiai, akár nemzet-mitológiai, akár politikai-osztályharcos megközelítésből), legfeljebb arra hívnám fel a figyelmet, hogy e kategóriáknak gyakori fogalmi tisztázatlansága, történetietlen homogenizálása, valamint metaforákba való átfordulása a legszorosabban összefügg a kultusz szakralitásával; e helyütt ezért csupán néhány olyan irodalom-megközelítési aspektusra próbálnék rámutatni, melyek közvetlenül a szemléletmód következményeként értékelhetőek. A magyar irodalom *egésze* pl. e szemlélet számára radikálisan elkülönül a többi nép, nemzet irodalmától, határai magára zárulnak, belső, önmagára vonatkozó meghatározásai fognak dominálni (a külső, „idegen” tényezők, hatások semmisnek tekintetnek); s ez az egység tökéletes, harmonikus, megbonthatatlan teljességként fog tűndökölni: oly teljességként, mely nem az egyes törekvések egymásra épülése során bontakozik ki, hanem mely szubsztanciális és magasabbrendű létezőként mintegy előre meghatározhatja az egyes alkotóknak nemcsak szerepét, de személyes gesztusait is, s mely – hiszen önálló létezése *saját* teljességében, nem pedig elemeinek összerendeződésében ragadható meg – önazonos egészként jellemezhető, s tulajdonságai is ilyenként írhatók le. A kultikus közösségi rítus követelményeként aztán e tulajdonságok oly fokú általánosításként is megfogalmazódhatnak, hogy számon kérhetőek lesznek az egyes alkotókon, sőt: eltérés esetén kizárást, a közösségből, az irodalmi beavatottságból való kizárást, rossz esetben kiátkozást is vonhatnak maguk után.

– A magyar irodalom léte ilyen értelemben, egészében véve, „csoda”: „Szinte csodának tűnhet, hogy annyi balszerencse közt, oly sok vizsály után, nyelvi ennyire elszigetelten a közeli-távoli népektől, ilyen gyönyörűséges ... írásművészetet tudunk kialakítani.”¹⁰⁷

Az elkülönülés nemcsak abban ragadható meg, ahogy ez az irodalom önmagát teljesíti ki, hanem abban is, hogy egészen *más*, s *saját* (kultikus-közösségi) tulajdonságai révén más, mint a többi irodalom:

– „a magyar költészet kiindulópontja csaknem mindig egy olyan élmény vagy tapasztalat, mely gyökeresen különbözik az európai költészet élményeitől, tapasztalataitól.”¹⁰⁸

E tapasztalat a nemzeti költő szolgálattévő, prófétikus jellegéből, a pusztulás ellen küzdő magyarság harcából, a politikai szerepvállalásból stb. általánosítható:

– a magyar irodalmat a „nemzeti légszomj” készlettel szólásra; s nemcsak jellegét, hanem rangját is az „agónia” adja;¹⁰⁹

¹⁰³ FÉJA Géza, *Magyar irodalomismeret*. é. n. 102.

¹⁰⁴ BABITS Mihály, *Arcképek és tanulmányok*. 1977. 49.

¹⁰⁵ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Látjátok feleim...* Id. kiad. 128.

¹⁰⁶ SZÁVAI János ill. CSUHAJ István szavai in *Diptychon* (szerk. BALASSA Péter) (JAK-füzetek 41.) 1988. 107., 18.

¹⁰⁷ HEGEDŰS Géza, *Arcképvázlatok*. 1980. 5.

¹⁰⁸ SÓTÉR István, *A magyar líra helye a világban*. In *Az író dolga*. 1974. 205.

¹⁰⁹ NÉMETH László, *Megmentett gondolatok*. 1975. 473., 574.

- „a múlt egész magyar költészete nemzeti”,¹¹⁰
- „az irodalom tehát nekünk nem csupán esztétikumot adott, hanem a megmaradáshoz titokzatos életelixírt is”,¹¹¹
- „A mi nagyszerű líránk — fő vonulatában legalábbis — közéleti költészet, sorsköltészet volt mindig is, mert ebben az országban így intézkedett a történelem.”¹¹²
Az író, költő ennek szellemében akkor teljesíti ki önmagát, akkor teljesíti be hivatását, ha maradéktalanul felolvad a nemzet, nép magasabbrendű közösségében, vagyis ha nem egyénként, hanem a közösségi kegyelem edényeként határozotatik meg:
- „a magyar líra büszkesége, hogy összeforrott a nemzet életével, s szinte példátlan dokumentális és tükröző ereje van,”¹¹³
- „költőin át mutatja meg a nép, a nemzet szívdobogását, a legrégebbi időktől napjainkig”,¹¹⁴
- „a magyar költészet hét évszázadon át hazafiságra, emberségre tanított, s aki költészetünket szerette, a magyar népet szerette.”¹¹⁵
Egyéni gesztusa pedig akkor értékelődik a költőnek, ha ezt az azonosulást, felolvadást meg is fogalmazza mint küldetést a maga számára: aminthogy a költészet egésze azonosulhat „a nemzet lelkiismeretével”¹¹⁶, úgy az egyes író is felnőhet ugyanehhez a feladathoz:
- „Illyést, úgy sejtem, nagyobb igazság, okosság, nagyobb országos lelkiismeret vezette, mint talán bárkit a magyar haza szellemi vezetői közül... Bizony mondom, a nemzeti lelkiismeret nagy cselekedetei voltak ezek a könyvek...”¹¹⁷;
- Németh László „beteg testében” is „a nemzet lelkiismerete” lakott.¹¹⁸
A költőt a nemzet, a nép „választja ki”, „hívja el”, „küldi”, hogy szószólója, képviselője, helyettesítője, megfogalmazója legyen:
- Ady páratlan nagysága abban áll, hogy egy nép, amely „elfelejtette, egy óriási lélekben megtalálja önmagát”,¹¹⁹
- a lírai tehetségek titokzatosan eredeztethetők a parasztságból: „mintha egy eltűnésre ítélt néposztály búcsúdálra eregetne föl innen is, onnan is, mitologikus hattyúkat”,¹²⁰
- Váci Mihályt „az istenhátamögötti szabolcsi tanyák küldték el követnek”, „ő az egykori szegény nép szószólója, másképpen kifejezve: költő”,¹²¹
- Csokonai költészetének „lényege kezdettől fogva a nép ügyének képviselője”¹²²;
- Arany „a népével összeforrt vágyó, nemzetének sorsszabó erőit ábrázolni készülő költő”,¹²³

¹¹⁰ ILLYÉS Gyula, *Szellem és erőszak*. 1978. 137.

¹¹¹ SIMON István, i. m. 9.

¹¹² Előszó a *Szimfónia (Harminc év lírai története)* c. antológiához (szerk.: BARANYI Ferenc) 1977. 6.

¹¹³ KISS Tamás, *A lírai mű megközelítése*. 1970. 6.

¹¹⁴ Bevezetés a *Magyar Múza* c. antológiához (szerk.: FODOR József és JANKOVICH Ferenc) 1959. 5.

¹¹⁵ *Előszó a Hét évszázad magyar versei* első kiadásához 1951. (szerk.: KLANICZAY Tibor, KOMLÓS Aladár, LUKÁCSY Sándor, PÁNDI Pál, SZÁSZ Imre) V.

¹¹⁶ *Szimfónia*. Id. kiad. 5.

¹¹⁷ SZABÓ Lőrinc, *Bevezetés Illyés Gyulához*. In *Uő., A költészet dicsérete*. 1967. 378–379.

¹¹⁸ Vö. 92. jegyzet.

¹¹⁹ NÉMETH László, *Magyar ritmus*. In *Az én katedrám*. 1975. 58.

¹²⁰ ILLYÉS Gyula, *Hattyúdál ébreszt...* 1976. 6–7.

¹²¹ ILLÉS László, *Józsanság és szenvedély*. 1966. 492.

¹²² WALDAPFEL József, i. m. 214.

¹²³ KERESZTURY Dezső, *Örökség*. Id. kiad. 237.

— „Ez a nép, ez a magyarul beszélők sokasága téged [Nagy László] szemelt ki mindnyájunk közül, hogy egyértelműen megmutassa: veszteségek és kudarcok után mire képes egyáltalán...”¹²⁴

— Illyés vallomása: „azok közé tartozom, akik kezdettől fogva művészi gondjaik első helyén őrizték, hogy a népben éljenek. Ne csak a nép mellett.”¹²⁵

— „Illyés Gyula nem menekült. Nem menekülhetett. Mintha csakugyan azért kellett volna dalolni száz holt parasztnak és tünődni szántás közben, hogy ő szóra fakadjon.”¹²⁶

Ez az azonosuló küldetés — a történelmi lét síkján — vezérré kreálja a népből eredő költőt: népének egyszerű fiából, a népmesei mitológiát idézve, király lesz (vö. pl. Szabó Dezső szellemes analógiáját: Vörösmarty „a magyar mese szerencsés legkisebb királyfia”; Berzsenyi, Katona, Madách, Kemény mind „Árgyirus királyfik”¹²⁷), azaz olyan úr, aki „természetes” magasabbrendű karizmával övezve áll közössége felett:

— Ady „úr volt, fejedelem volt testében is, de paraszt úr, az ős falu paraszt királya, ki roppant petrencét hord a vállán, ki bikát állít meg ökleivel, s kinek minden papirosjogú királyságnál királyibb királyság az ereje.”¹²⁸

— Babits elhunytakor „meghalt a jelenkor egyik királya”;¹²⁹

— Jókai „a mesterfejedelem, az álmok országának koronázatlan királya”;¹³⁰

— Illyés Gyula „fejedelem”, „nemzetségfő”, „a nagyságos fejedelem”, „törzsfőnöki” jelenség, „számadó nemzetségfő” stb.¹³¹

— Sütő András „szavainknak nagyfejedelemségét” teremtette.¹³²

A vezér-, fejedelemszerep spiritualizálódásának és a prófétai szerep szekularizálódásának elegyéből áll elő ama nagyszerű, megszentelt státus, mely az íróknak közössége körében legnagyobb tisztességként kijárhat: a Törvényhozóé. A Törvény ugyanis mint mű egyrészt kétségbevonhatatlanságával tűnik ki, másrészt pedig határtalan érvényével: mindenkit, aki a közösség tagjaként tartatik számon, kötelező és általános érvénnyel kell hogy megérintsen:

— a magyarságnak Petőfi jelentette a „Törvény summáját”;¹³³

— a költő igazságának feltétele, hogy „pontosan ismeri a Törvényt” (Vas István);¹³⁴

— Illyés verseiben „egy kemény szavú törvénykönyv rejtőzik”, az élet ezentúl „immár illyési törvény szerint” fog folyni;¹³⁵

— Füst Milán „Törvényhozónak” született;¹³⁶

— az igazi költő (Csoóri Sándor) „nem a hermetikus versbe vonul vissza, hanem a törvényalkotó szavakba emelkedik.”¹³⁷

A törvény mindenkihez el kell, hogy jusson; a törvény kegyelméből az alárendelt közösség minden tagja részesedik — legyen hálás érte:

¹²⁴ CSOÓRI Sándor, *A félig bevallott élet*. 1982. 169.

¹²⁵ ILLYÉS Gyula, *Hattyúdál...* Id. kiad. 50.

¹²⁶ CZINE Mihály, *Nép és irodalom*. 1972. I. 239.

¹²⁷ SZABÓ Dezső, *Egyenes úton*. Id. kiad. 9–10.

¹²⁸ SZABÓ Dezső, *Ady arcához*. In *Úd., Panasz* 1923. 30.

¹²⁹ SZABÓ Lőrinc vallomása a *Babits-émlékkönyvben*, id. kiad. 9.

¹³⁰ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Látjátok...* Id. kiad. 203.

¹³¹ Sorrendben: KISS Ferenc, i. m. 122.; CSOÓRI Sándor, *Illyés-émlékkönyv*. Id. kiad. 499.; BELOHORSZKY Pál, *Égő rózsamáglya*. Id. kiad. 385.; GÖRÖMBEI András, i. m. 36.

¹³² CSERES Tibor, *Perbeszédék és párbeszédék*. 1986. 138.

¹³³ CZINE Mihály, i. m. I. 10.

¹³⁴ BELOHORSZKY Pál, *A múlandóság lovagrendje*. Id. kiad. 383.

¹³⁵ ILLÉS Endre, i. m. 150.; TAMÁS Menyhért, az *Illyés-émlékkönyvben* 512.

¹³⁶ RÓNAI Mihály András, i. m. 352.

¹³⁷ ÁGH István, Id. kiad. (96. jegyzet).

- A kérdésre: mi a haza? sokan próbáltak válaszolni, „de csak nagyon keveseknek sikerült azt a fogalmat úgy kifejezni, hogy az egész magyar nép szíve megdobbanjon rá... Nagy költőknek, Vörösmartynak sikerült... Csodálatos ember, csodálatos szív, egy egész népnek a kínja és gyötrelme íratta vele e sorokat, szinte példaképpen, hogy minél nagyobb a nép szenvedése, annál nagyobb hévvel ragaszkodik az országhoz, tehát a hazához, mindenki, aki magyar...”¹³⁸
 - „minden magyar író és minden magyar olvasót ő [Szenci Molnár Albert] tanított beszélni”;¹³⁹
 - „Nem lehet úgy magyarul élni, hogy az ember ne tudja kívülről a Petőfi-versek számos sorát”;¹⁴⁰
 - a nagy irodalmárnak (pl. Kazinczy, Illyés) adósa „mindenki, aki magyarul ír”, illetve „Magyarország minden lakosa, s ami több, egész jövődönk kultúrélete”;¹⁴¹
 - a költő (Csoóri Sándor) önvallomása „egy mondat abból a beszédből, amelyet minden magyarnak értenie kell.”¹⁴²
- Ennek a széles körű érintkezésnek két feltétele van: egyrészt a költő tudjon *mindent*, másrészt mindezt úgy tudja elmondani, hogy mindenki (a nép) közvetlenül tudja befogadni:
- az alaphelyzet: „mindenre ő tanított meg minket.”¹⁴³
 - „Petőfi mindent tudott és látott. Érzékei teljesen magukba fogadták a valóságot.”¹⁴⁴
 - Németh László „a mindentudás igézetét” képviseli;¹⁴⁵
 - azért van szükség a versre, mert „a költészet beszélni és cselekedni tanít bennünket. Beszélni, pontosan olyan értelemben, mint az édesanyánk”;¹⁴⁶
 - Csokonai zsenialitása abban nyilatkozott meg, hogy „a költői szót az egyszerű emberek szájmozgásához és nyelvéhez tudta idomítani”;¹⁴⁷
 - Balassi „a köznép bevált nyelvén írt, erőteljes realizmussal”, „akár a magyar irodalmi nyelv egésze”;¹⁴⁸
 - Petőfi „oly nyelvet, formát teremtett, amelyen eszméit a legegyszerűbb paraszttól Kossuthig, Vörösmartytól egy honvédig — a XIX. századi kortársakig — mindenki egy csapásra megértette”;¹⁴⁹
 - Simon István vallomása szerint „feszélyezte őt a tudat, hogy anyja elolvassa verseit... nem bírta volna elviselni, hogy verseit ne értse meg az anyja. Azt hiszem, el is érte ezt legjobb verseiben, önmaga és a világ költői megszegényítése nélkül”;¹⁵⁰
 - a „Sej, a mi lobogónkat...” „bevonult az irodalomtörténetbe, mint a legnagyobb versek...” „A költő [Jankovich Ferenc] elérte vele a legtöbbet, amiről álmodozha-

¹³⁸ SZABÓ Pál bevezetése a *Hazának rendületlenül... A magyar nép aranykönyve* c. albumhoz (szerk.: BÉKÉS István) 1955. 5.

¹³⁹ SZABÓ Magda, i. m. 19.

¹⁴⁰ HEGEDŰS Géza, *A magyar irodalom arcképcsarnoka*. Id. kiad. 172.

¹⁴¹ KOSZTOLÁNYI Dezső, i. m. 96.; SZABÓ Lőrinc, i. m. 378.

¹⁴² ALEXA Károly, Id. kiad. 30. (97. jegyzet).

¹⁴³ KOSZTOLÁNYI Dezső Kazinczyról, i. m. 94.

¹⁴⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, i. m. 183.

¹⁴⁵ *A mindentudás igézte. Tanulmányok Németh Lászlóról.* (szerk.: SZEGEDY-MASZÁK Mihály (JAK-füzetek 17.) 1985.

¹⁴⁶ ILLYÉS Gyula, *Ingyen lakoma*. 1964. II. 70.

¹⁴⁷ SIMON István, i. m. 102.

¹⁴⁸ KISS Tamás, i. m. 21.

¹⁴⁹ VÁCI Mihály, *Az első világháború irodalmi múltja*. In *Uő., Toldi feltámadása*. 1972. 23.

¹⁵⁰ DOMOKOS Mátyás, LATOR László, *Versekről, költőkről*. 1982. 303.

tik: a nép szájára vette és magáénak tekintette; annak tekinti ma is.”¹⁵¹

Ha a költészet ily módon a mindenkire azonos módon eljutó (eljutható) köztörvény inkarnációjaként fogható fel, akkor azt is be kell látnunk, hogy e felfogás a magyar irodalom történeti folyamatát *egy* egységként fogja meghatározni: oly egységként, melyben a különböző korokban, szituációkban keletkezett, különböző alkalmakra és célokra írott művek nem fognak — legfeljebb akcidentálisan — elkülönülni egymástól, hanem azonos módon fogják feltüntetni magukat mint egy magasabb lényegiség emanációit. Az irodalom folyamatának sokszerűsége, ellentmondásossága, a különböző törekvések egymással szemben érvényesülő eredetisége és különössége felszívódik a megbonthatatlan és megoszthatatlan magyar irodalom („una eademque litteratura”!¹⁵² — gondoljunk a szókapcsolat eredetére: a nemességre, azaz a *születési* arisztokráciára utal!) monolitikusságában; a költők *ugyanazt* csinálják, egymás életét és művét tökéletesen egymásbaolvadt azonosulással folytatják, a szerepeket egymástól veszik át (de mindig átveszik — szerep betölthetetlen nem maradhat!), s ezért a magyar irodalom egységének híve előtt tulajdonképpen felcserélhetőek lennének — nem egyéniségek ők, hanem a magyar irodalom szent edényei, melyekben az áldozati vér vagy bor felfogatott:

- „Legnagyobb költőinkben mindig érzek valami letagadhatatlan rokonságot a magyar reneszánsz költőjével, Balassival, akinek féktelenségéből és tragikus voltából oly sok minden származott át utódaira. Ami a legkülönösebb: ő is ugyanolyan módon teremtette meg a maga líráját, mint Bartók a maga zenéjét ...”¹⁵³
- „aki Petőfi volt a maga korában, az Ady a mi korunkban”;¹⁵⁴
- „kettejük — Ady és Babits — apokalipszise, tragikusan hasonló pillanatban, összefonódott. Babits önarcképe mögül a halott társ rémlik föl. A halálfia — a halottak élén.”¹⁵⁵
- Illyésnek „volt füle a világ végéről érkező harangszóra, nádzizegésre, s annak a távoli ügetésnek a dobajára, melyet utoljára Ady hallott”;¹⁵⁶
- „Váci maga is végigélte a József Attila-i sorsot”;¹⁵⁷
- Nagy László „szigorú költői programja” azonos azzal, amit Petőfi „oly esküszereűen kimondott: Szabadság, szerelem!”¹⁵⁸
- Nemeskürty István irodalomtörténetében majd minden nagy költői mű azonosítódik: Pécsely Király Imre verse „akár Kölcsey Hymnusának korai változata is lehetne”; Zrínyi verse „akár a fiatal Csokonai pennája alól is kikerülhetne”; Orczy verse „tényleg Petőfit előlegezi minden sorával”; Faludinál „a középkori Mária-siralom szólal meg rokokó módon hajlékony dallamossággal. Így ível a magyar költészet megszakítatlan folytonossága...” Mindezek miatt pedig (mintha ma is ugyanazt akarnánk!) a legnagyobb dicséret természetesen így fog hangzani (Balassiról): „ma sem találhatnánk ki szebben ...”¹⁵⁹

E magára zárt irodalmi rendszer mögött persze kikövetkeztethető lenne egy önálló — bár elég töredékes — magyar mitológia is, mely mintegy hitelesítő fedezetként biztosítaná a költői tevékenységet, illetve ennek minősítését. Ennek általánosabb, irodalmon

¹⁵¹ BOLDIZSÁR Iván, *A filozófus oroszán*. 1971. 368–369.

¹⁵² HUBAY Miklós, i. m. 183. (Az idézet eredetileg Heltai Jenő és Heltai Gáspár összetartozását volt hivatva bemutatni.)

¹⁵³ SÖTÉR István, i. m. In *Az író dolga*. Id. kiad. 207.

¹⁵⁴ MAKKAI Sándor, i. m. 9. (S végig a könyvben teljes párhuzam!)

¹⁵⁵ BALASSA Péter, *A látvány...* Id. kiad. 72.

¹⁵⁶ KISS Ferenc, *Főtrepülni...* Id. kiad. 125.

¹⁵⁷ ILLÉS László, i. m. 493.

¹⁵⁸ NAGY László vallomása in *Szép versek* (II) 1964. 317.

¹⁵⁹ NEMESKÜRTY István, *Diák, írj magyar éneket*, I–II. 1983. I. 178., 221., 320., 309.; 146., stb.

túlmutató vonatkozásait (pl. a transzcendens nemzetkarakterológiai tulajdonságokat, „a magyarság időtlen jegyeit, minden időn és egyéniségen átütő vonásait”;¹⁶⁰ az olyan mitikus-szimbolikus figurákat, mint pl. „a volgai lovas”¹⁶¹; a mitémák kisa-játításának olyan eseteit, mint pl. „a magyar Apokalipszis”¹⁶² stb.) nem kívánom most tárgyalni, csupán egy innen származtatható irodalom-értékelési aspektusra irányítanám a figyelmet: a költő számára elsődleges értékmérce magyarságának (azaz e mitológiához való elkötelezettségének és hozzárendeltségének) nagyságrendje és minősége lesz — benne a magyarság (ha tetszik: a keresztény univerzalizmus inverzeként felfogható „egyetemes magyarság”) szubsztanciája inkarnálódik — s ráadásul fokozható módon: a költő a legmagyarabb.

- „És itt teljesedik meg a tragédia, melynek színpadán az egyetemes magyar Ady lesz... soha még költő sajtóiban, gyötrelmesebben magyar és múlt nem volt, mint ő.”¹⁶³
- Arany „a legmagyarabb költő”;¹⁶⁴
- Arany és Petőfi nemcsak „a legnagyobb szerű költői tünemények, melyeket Magyarország valaha létrehozott” (s amilyenek nem is fognak soha többé születni), de ők „legmagyarabb költőink” is;¹⁶⁵
- Illyés „élte meg legmélyebben a magyarságnak mint népnek és nemzetnek nagy kérdéseit.”¹⁶⁶

E magyar-mivolt formai kifejeződéseként — azaz a par excellence írói gesztusként — e szemlélet számára a magyar nyelvhez való viszony fog megfogalmazódni: az író, azáltal, hogy nyelvi alkotást hoz létre, menti, örzi, műveli a nyelvet — a nemzeti mitológia esztétikai jellegű kivételését. A nyelv e szemlélet számára szakrális jelleggel ölt, érinthetetlen, tiszta lényegiséggé tűnik át, melyhez az alkotó nem újjáteremtő, alakító módon nyúl hozzá, hanem alázattal, a fenntartás előtti hódoló gesztussal, a közelítés igényével csak mintegy elébe járul. Hogy így a nyelv az általános nemzeti mitológiában milyen szerepet játszik (vö. „nyelvében él a nemzet”; a nyelv a „nemzeti létnek egyetlen palladiuma” stb.), arra nem kívánok kitérni, csak a belőle fakadó önálló szakrális mozzanatokra utalnék (emiatt mellőzném annak is tárgyalását, hogy a „rokontalan, árva” magyar nyelv milyen titokzatos, páratlan sajátságokkal rendelkezik¹⁶⁷). A magyar nyelv e körben önmagában is „szent” („költők szökentették virágjába és emelték föl az égig ezt a mindig taposott és szent nyelvet, azt a legdemokratikusabb nyelvet, melyben szenvedő népünk mintegy megdicsőült”¹⁶⁸), „halhatatlan”, „romolhatatlan”¹⁶⁹; a nyelv a magyarság számára betöltheti a vallás összes funkcióját („Nyújtsuk magasra örökségünk — azaz az anyanyelv — szép darabjait, s aztán, ne szégyelljük, végezzünk valami ünnepi szertartást, már csak gyermekeink földi üdvösségéért is. Ez a mi örökölt vallásunk.”¹⁷⁰), s ennek megfelelően vallási frazeológiában is kell gondolkodnunk róla (vö. pl. az Illyés által adott — nem jogtalan — címet Kosztolányi nyelvművelő cikkeihez: „Erős várunk a nyelv”). Mindezeknek következtében

¹⁶⁰ FÉJA Géza, *Magyar irodalomismeret*. Id. kiad. 10.

¹⁶¹ BEÖTHY Zsolt, *A magyar irodalom kis-tükre*. 1896. 1-7.

¹⁶² CSÓRI Sándor, *A félig bevallott élet*. Id. kiad. 365.

¹⁶³ SZABÓ Dezső, *Egyenes úton*. Id. kiad. 96., 98.

¹⁶⁴ NÉMETH László, *Az én katedrám*. Id. kiad. 564.

¹⁶⁵ RIEDL Frigyes, *Arany János*. é. n. 317., 323.

¹⁶⁶ CZINE Mihály, i. m. I. 228.

¹⁶⁷ Vö. pl. ZOLNAI Béla, *Nyelvek harca vagy A magyar stílus c. cikkét*, in *Uő., Nyelvi és stílus*. 1957.

¹⁶⁸ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Nyelvi és lélek*. 1971. 103.

¹⁶⁹ TOLNAI Vilmos, *Halhatatlan magyar nyelv*. In RIEDL — PINTÉR, *Retorika*. 1933. 120., BÓKA László, *Válogatott irodalmi tanulmányok*. 1966. 1359.

¹⁷⁰ ILLYÉS Gyula, *Magyar beszéd*. In *Uő., Ingyen lakoma*. Id. kiad. II. 82.

lesz a költő részére elsődrendű feladat a nyelvnek védelme és művelése (különösen akkor, ha „veszély fenyegeti a nyelvet”¹⁷¹), s ezért lesz a költő számára teljesítményének értékmérője: a nyelvismeret. A költő ugyanis e képzetkörben nem alkalmazza a nyelvet, hanem „ismeri”, s legnagyobb verbális-esztétikai megnyilvánulásai csak olyképpen tűnnek fel, mint a nyelv mélyén már régen ott rejlő „objektív” lehetőségek felismerései; a magyar költő, a „nyelv művész” „tudja” a nyelvet, s nem az egyszerű halandók kompetenciájának szintjén, hanem magasabban: mintegy a szent nyelvi titkok beavatottjaként. Ady Endre dacos kijelentése („Magyarul ketten tudunk igazán: Arany és én”¹⁷²) lényegében előlegezi és összefoglalja e nyelvi szempontú irodalomértékelést; a költő azért dicsérhető, mert legjobban, leggazdagabban, legnagyobb szókinccsel tud magyarul — s megfordítva: a magyar nyelv a maga tökéletességében, lényegiségében, örökkévalóságában a költők kezén tündökölni kezd:

- „A magyar nyelv — sub specie aeternitatis — Vörösmarty nyelve”;¹⁷³
- Arany, „aki nyelvünk minden göröngyét felmagasztosította”, aki a nyelvvel „csodát művelt”, „ő maga a magyar nyelv”;¹⁷⁴
- „Művész sose volt korlátlanabb ura eszközének, mint Arany a magyar nyelvnek... Arany a magyar nyelv legnagyobb ismerője; bizonyára minden gondolatot magyar idiotizmussal tudott volna kifejezni. Tán nem is volt magyar fej, melyben annyi magyar szó reprodukálódott volna, mint az övében. Mindenesetre az ő szókinccse a legnagyobb.”¹⁷⁵
- „Nagy művésze volt a költői nyelvnek Petőfi is, de legművésze Arany költői nyelve: jellemzetes, hangzatos, színmagyar.”¹⁷⁶
- „Tízmillió magyar közül Illyés Gyula tud ma legjobban magyarul.”¹⁷⁷
- „aligha van magyar ember, aki mélyebbről érzi nyelvünk természetét”, mint Erdélyi József.¹⁷⁸

S mindez aztán kisugárzik a kisebb szerzőkre is — legyen dicsérendő legalább a nyelvtudás: Vargha Gyulában az a kiemelendő, hogy „íz-ig-ve-ig magyar költő... gyökeresen élnek benne szavaink”¹⁷⁹; Kozma Andor „a nyelv törvénytudója... kötetében romlatlan magyar nyelvünk kánona van megőrizve”¹⁸⁰; Kiss József nyelve „gazdag és színes, Arany és Ady között ő ír a legszebben és legnagyobb szókinccsel magyarul”¹⁸¹; Herczeg Ferencben pedig legalább az a jó, hogy „aligha volt még egy idegen anyanyelvű ember, aki olyan jól megtanult volna magyarul, mint ő”¹⁸²; sőt még a szocialista költészet is annak révén épül ki egyre színesebbre, hogy „nagyobb lett költőink szókinccse...”¹⁸³

A nyelvhez fűződő kultikus viszony mellett még egy olyan aspektusra kell itt rámutatni, mely bár őrzi az irodalmi alkotások megítélésének esztétikai jellegét (s az esetek többségében formális jellemzőkre támaszkodik), mégis újabb szakrális szférát

¹⁷¹ ALFÖLDY Jenő, *Jegenyesor*. In *Üő., Rend a homályban*. 1989. 14.

¹⁷² BÓKA László, Id. kiad. 1407.

¹⁷³ SZABÓ Dezső, i. m. 10.

¹⁷⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Látjátok...* Id. kiad. 145.

¹⁷⁵ RIEDL Frigyes, i. m. 292.

¹⁷⁶ NÉGYESY László, *A magyar nyelv*. In *A Pesti Hírlap Nyelvőre*. (Szerk.: KOSZTOLÁNYI Dezső) é. n. 15.

¹⁷⁷ ILLÉS Endre, *Az író dolga*. 1974. 65.

¹⁷⁸ NÉMETH László, *A minőség forradalma V*. 1943. 167.

¹⁷⁹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Látjátok...* Id. kiad. 263.

¹⁸⁰ *Uo.* 289.

¹⁸¹ HEGEDŰS Géza, *A magyar irodalom arcképcsarnoka*. Id. kiad. 210.

¹⁸² *Uo.* 249.

¹⁸³ *Szép versek II*. 1964. *Bevezetés*. 7.

fog érinteni. A népköltészet megítélésére gondolunk, illetve arra a megítélési rendszerre, melyen belül a népköltészet és a vele való érintkezés kikezdetlenül végső instanciaként tűnik fel, s értékmérőként — abszolút értékek hordozójaként — áll az alkotásokkal szemben (pl.: a népköltészet „a legmagasabb rendű esztétikum”¹⁸⁴). A nép, a magyarság kitüntetett kategóriái fordulnak át itt az esztétika területére: csak az az alkotás vétetik fel a kiválasztottak körébe, mely a „halhatatlan népköltéssel”¹⁸⁵ való kapcsolata révén „megérintett” státust foglal el, aki pedig ezt az „érintettséget” magáénak tudhatja, eleve kiemeltetik a közönséges irodalmiság köréből. A népköltészet önmagában is különös szentséget hordoz („reménytelennek tűnő években vissza kell térnünk a folklórhoz, hogy megmentsük lelkeinket”¹⁸⁶), s a vele való találkozás reveláció-értékű. A következő példa e revelációt szinte megkettőzi: Csoóri Sándor, miközben interpretálja az általa is szöszerint idézett levelet, hiperbolikus túlzásaival saját kinyilatkoztatás-élményét olvassa bele a történetileg csekélyebb súlyú szövegbe: — „... »egy tiszta torokból hallám énekelni: Mihaszna, Galambom, ha előtted járok. A hirtelen támadt kiabálás s zaj miatt többet nem érthettem. Nem tudná-e ezt valaki nálatok? Ha úgy, írj meg, édes Kazinczym! és más akármiféle tréfás énekeket és tréfás dalokat!« — A szép nevű költőt (Virág Benedek), a pálos rendű szerzetest, nyelvünk megrészegült szerelmesét isteni kinyilatkoztatással fölérő áhítat csapja meg.”¹⁸⁷

A folklórral szemben ugyanolyan apologetikus magatartás lesz a példaadó, mint bármely más isteni jelenséggel szemben: a népköltészet „ideáját” kell a hívőnek kutatóni és felismerni, a beavatottsághoz mintegy el kell jutni — s az idea elől az empirikusan élő „mindennapi” népi kultúrának is meg kell hátrálnia, szégyenkezvén: — „ahol felnőttem, Ugocsában, sajnos éppúgy együtt élt a népdal és a magyar nóta, mint most némely hanglemezen. Ma is elpirulok, hogy én is jól éreztem magamat ebben a latyakban. Kiszabadulnom nem volt könnyű...”¹⁸⁸

A népköltészet szakrális idealizálásából fakad az az — empirikusan nemigen vizsgált — irodalomtörténeti közhely, miszerint a magyar irodalom minden értéke a népköltészet termékenyítő érintésének köszönhető, s a legnagyobb alkotók mind a népköltészet hatása alatt dolgoztak:

- „legnagyobb költőink mindig a népköltészethez fordultak — költészetünk témáival a népben gyökerezik, hangja a népből fakad”¹⁸⁹
- „S mikor a költészet egyéni — tehát már nem kollektív és névtelen — alkotók munkássága révén kezdett hatni, a népköltészet mintegy áttételesen, egy-egy nagy egyéniségen átszűrve, jelen maradt líránkban mindvégig. Ilyen költői egyéniségek teljesítményének művészi szintje, s a belőle sugárzó természetes népi életérzés népköltészetünk magas színvonalát bizonyítja. Csak így magyarázhatjuk meg, hogyan emelkedett egyszerre európai rangra a magyar irodalom...”¹⁹⁰

Elhagyván most a kínálózó tömördek példának idézését, melyek szerint *mindenki* a népköltészet ihletéséből merítette erejét (vö. pl.: Nagy László 1945 utáni költői kibontakozása annak köszönhető, hogy „falujában száz év óta a legtöbbet akkortájt daloltak”¹⁹¹ stb.), csak arra utalnék, hogy a népköltészet viszonyító szerepe még akkor is abszolút érvénnyel fog hatni, ha az egyes alkotások már egyáltalán nem is hasonlítanak a termékenyítő folklórra:

¹⁸⁴ MEZEI József véleménye, in *It*, 1973. 101.

¹⁸⁵ ORTUTAY Gyula 1966-ban megjelent könyvének címe.

¹⁸⁶ FÉJA Géza, *Bulgakov*. In *Kort* 1970. 1124.

¹⁸⁷ CSÓRI Sándor, *Faltól falig*. 1969. 194.

¹⁸⁸ KISS Ferenc, i. m. 415.

¹⁸⁹ *Hét évszázad magyar versei*. Id. kiad. VII.

¹⁹⁰ SIMON István, i. m. 185.

¹⁹¹ CZINE Mihály, *Nagy László*. In *A mai magyar líra*. Id. kiad. 59.

- „A népdal lelkét legjobban értő Petőfi”¹⁹², aki egyébként „szárnyaló mint a népdal, és praktikus, mint a közmondás”¹⁹³, olyan művet hozott létre, mely „népköltészet, de tökéletesebb, magasabb fokon, mint aminőt népdal valaha is elérhetett”;¹⁹⁴
- sőt: a nép és író egymást áthatása oly azonosságot is eredményezhet, hogy a nép kezd el hasonlítani az íróra: Illyés „nem reprodukálja a nép stílusát és gondolkodásmódját: úgy ír, mintha népe alkotna, ha vele együtt ismerhette volna meg az európai kultúra egész gazdagságát.”¹⁹⁵

Egy költőnek, hogy beteljesíthesse küldetését, természetesen különleges antropológiai és erkölcsi tulajdonságokkal kell rendelkeznie, melyek egyszerre lesznek érvényesek személyére és művére is. E tulajdonságok egyenként, önmagukban talán nem érik el a szakralitás fokozatát, ám összességükben, kivált egymásra vonatkoztatásukban, követelményszerűségükben, egyszerre nyilvánított perszónifikált és objektivált jellegükben mégis az emberfeletti szférát idézik fel, s mindegyikük hordozza a kiválasztottságnak mozzanatát. Ha pl. egy költőről azt olvassuk, hogy legfontosabb sajátossága: „a hűség önmagához; nem alkalmazkodik”¹⁹⁶, akkor látszólag erkölcsi ítélettel találkozunk. Ám e képzetkör túlzás nélkül kibővíthető: ha pl. azt állítjuk: „Petőfivel voltaképpen csak Petőfiesen lehetett, Petőfiről csak Petőfiesen lehet beszélni”¹⁹⁷, ha úgy véljük: „Ottlik *Prózája*, mindenkori prózája, mindig önmagában áll, önmagán nyugszik, mondja magát, tehát nincs mit beszélni róla”¹⁹⁸ — akkor már az önazonosságnak oly isteni fokát nyerjük, mely kinyilatkoztatásszerű megjelenésével kiemeli a szerzőt, a művét a racionálisan megközelíthető jelenségek köréből; csak önmaga lesz a mérce, s emiatt a leírásban, a róla szóló beszédben megszűnik pl. a logikai (műfajszerinti stb.) besorolás, alárendelés, valamint a minősítés lehetősége. Ennek az önazonosságnak egyik aspektusa a „teljesség” lesz, mellyel szemben szinte természetesen szűnik meg a hiányérzet vagy a kifogásolhatóság:

- a költő „a megtalált emberi teljesség” jegyében alkot¹⁹⁹,
- neki „nem a fél — a teljes igazság kell”²⁰⁰, mert így tud „teljes könyvet” alkotni.²⁰¹
- „ez a pazarlóan gazdag és lenyűgözően teljes könyv is bizonyítja azonban: költészete kész, nem töredék.”²⁰²

Az önazonosság másik aspektusát az „igazság” fogja megadni: a kiváló költő egyrészt maga az „igazi” költő, másrészt azonban igazságát csak a beavatott pillantása előtt leplezi le — a profán vizsgáló, a közönséges vagy megtévesztett olvasó nem az „igazival” találkozik, s ezért van szükség a rávezetésre; alkalmasint maga a költő is csak ideiglenes rejtőzködés után ölti fel „igazi” alakját. Emiatt látszik úgy, hogy a kritikai és irodalomtörténeti újraértékelések az esetek többségében nem egy új vagy más, eltérő értelmezést óhajtanak közölni, hanem a beavatott előtt megnyilatkozott „igazi” lényegiséget akarják feltárni — szélsőséges esetben akár marxista módszerrel is (mint pl. Waldapfel József akadémiai székfoglalójában az „igazi” Csokonait);

¹⁹² ORTUTAY Gyula, *A magyar népdal*. In *Magyar népdalok*. 1970. I. 91.

¹⁹³ VÁCI Mihály, i. m. 21.

¹⁹⁴ SÖTÉR István, *Werthertől Szilveszterig*. Id. kiad. 506.

¹⁹⁵ CZINE Mihály, *Nép és irodalom*. Id. kiad. I. 221.

¹⁹⁶ VARGA Lajos Márton, *Kiss Benedek*. In *Fiatalkor magyar költők 1969–1978*. (Szerk.: VASY Géza) 1980. 123.

¹⁹⁷ RÁKOS Sándor vallomása, in It, 1973. 114.

¹⁹⁸ BALASSA Péter, *A látvány és a szavak*. Id. kiad. 293.

¹⁹⁹ BELOHORSZKY Pál, *A múlandóság lovagrendje*. Id. kiad. 383.

²⁰⁰ SÖTÉR István, i. m. 520.

²⁰¹ MÉSZÁROS Sándor Esterházy Péter könyvéről, in *Diptychon*. Id. kiad. 57.

²⁰² GÖRÖMBEI András, i. m. 154.

- egy antológiából pl. Petőfi „igazi arca néz felénk, akinek élete épp oly tökéletes, mint költészete”;²⁰³
- a tanulmányíró fogja bemutatni „az ismeretlen, de egyedül valóságos” Babitsot;²⁰⁴
- a kritikus tudja, hogy „Arany, a drámai, Arany, a tragikus, Arany, az önnön félelmeit legyőző merész és szilaj – a lírikus – nem ebben a versben [A *lejtőn*] szólal meg, hanem más verseiben. Még ha álarcban is, akkor is álarc nélkül.”²⁰⁵
- a beavatott, értő barát és kritikus egyedül képes az igazság felmutatására: Keresztury Dezső, mikor felavatják Egry József lakásmúzeumát, „indulatosan” kéri számon „az igazi Egry-házat”, melyet már egyedül ő ismer, egyedül ő tudja az utat hozzá; s a – különben közönséges – házhoz érve ő nyilatkozathatja ki: „Látjátok, itt lett ő igazán nagy művész!”²⁰⁶

A teljes és igaz költő kultuszának kisugárzásaként kell felfognunk azt a beidegződést is, mely a költők dicsérete során állandóan szuperlatívuszokat hív elő. A költőnek elsődrendű tulajdonsága az lesz, hogy ő a legnagyobb, legkiválóbb, legigazibb – de legalábbis *egy* területen, akár egy korlátozott területen, akár *egy* tulajdonság hordozásában ő a legtökéletesebb; olyannyira, hogy kiemelkedése a többiek megítélése módja fölé is emeli őt. Hisz eszerint a költő nem nagyot alkot, hanem a legnagyobbat – így nem is maradhat a többiekkel egy kategória keretei között, így a többiek (tehát az olvasó és méltatói is) tulajdonképpen *lentől* nézik az ő feljebbvalóságát:

- Berzsenyi verseinél „szebbet az egész nagy világon senki sem írt”;²⁰⁷
- Petőfi és Arany „a legnagyobbszerű költői tünemények, melyeket Magyarország valaha létrehozott... Költőnk, mint Arany, mint Petőfi, tán nem is születik többé. Az év csak egyszer tavaszodik”;²⁰⁸
- „Nem ismerek az egész földgolyón nagyobb művészt Arany Jánosnál, sem az élők, sem a holtak között... Soha nem találkoztam még költővel, aki a nyelvvel ily csodát művelt volna...”²⁰⁹;

E legkiemelkedőbb jelleg lehet politikai is:

- „Petőfi is így élte át, méghozzá elsőnek és legtudatosabban a korabeli valóságot”;²¹⁰
- Ady Endrénél „senki jobban nem gyűlölte, ostorozta az urak, bankárok, püspökök régi Magyarországot. És senki jobban nála nem szerette a népet...”²¹¹
- Illyésnek „már franciául is jelennek meg versei, de a kínálkozó világhírrel mit sem törődve hazajön, mihelyt lehet. Szolgálni megnyomorított népét. Ilyen sorsváltásra példát alig tud az irodalomtörténet.”²¹² (Megjegyzés: Illyés 24 éves volt hazatértekor.)

De lehet természetesen erkölcsi is: a költő a „legsabadabb lelkű, legáldozatosabb” (Csokonai)²¹³, „a legszubjektívabb, legalanyibb” (Szabó Lőrinc)²¹⁴, sőt szélsőséges tulajdonságokat is hordozhat magában:

- „Ember nem volt inkább férfi, mint ő, s nem élte át szükségszerűbben az erő

²⁰³ LUKÁCSY Sándor előszava *A halhatatlan szabadság dala* című kötethez 1953. 4.

²⁰⁴ BELOHORSZKY Pál, *Égő rózsamáglya*. Id. kiad. 302.

²⁰⁵ HÉRA Zoltán, *A költe:mény felé*. 1974. 282.

²⁰⁶ KERESZTURY Dezső, *Egry Józsefre emlékezve*. In *Uő., Helyünk a világban*. Id. kiad. 306–308.

²⁰⁷ FÜST Milán, *Emlékezések és tanulmányok*. 1956. 281.

²⁰⁸ RIEDL Frigyes, *Arany János*. Id. kiad. 323.

²⁰⁹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Látjátok...* Id. kiad. 145.

²¹⁰ SIMON István, *i. m.* 158.

²¹¹ RÉVAI József, *i. m.* 270.

²¹² CZINE Mihály, *Nép és irodalom*. Id. kiad. I. 239.

²¹³ WALDAPFEL József, *i. m.* 191.

²¹⁴ BELOHORSZKY Pál, *Égő rózsamáglya*. Id. kiad. 306.

mámorát”;²¹⁵ (Berzsenyi)

– „nincs férfiasabb könyv az Ottlikénál” ... , amely egyébként „a legjobb magyar regény”;²¹⁶

– akkortájt Juhász Ferenc „látta legfűrtösebbnek a csillagokat, az ő pegazusa rugtatt legszédítőbben a kék úron át.”²¹⁷

E legkiválóbb jelleg állandó képviselője mellett gyaníthatóan kultikus háttér van annak a – szintén hihetetlenül gyakori – képzetnek is, mely a költő nagyságát azzal akarja bizonyítani, hogy valamely területen, valamely időszakban *elsőnek*, történeti kezdeményezőnek tekint; emögött bizonyára az isteni teremtés víziója dereng föl. Tudjuk, a költő – a neoplatonikus, majd a XVIII. századvégi esztétikák nyomán – „második istennek”, azaz teremtőnek minősülhet (szembehelyezve az alkotóval, a meseterrel): ez a teremtés-képzet egyszerűsödik aztán le a pusztá sorrendbéli elsőséggé. Az elsőség viszont e képzetkör számára nélkülözhetetlen lesz; ennek végeredményeképpen adódik az a látszat, mintha költők nélkül soha senkinek nem jutott volna eszébe semmi. A kultikusan szemlélt jelenség tehát *maga* a kezdet:

– Balassi pl. „az első európai magyar”, „az első magyar költő”, ő fejezte ki „először énekben gyökeres magyarságunkat”;²¹⁸

– Balassi „az első mindenestül magyar költő... Mintha a semmiből teremtette volna meg a színpompás magyar költészetet”; Pázmánnyal „kezdődik az európai színvonalú magyar próza”; Zrínyi „a megteremtője a magyar politikai publicisztikának”; „Báróczi Sándor volt az első, aki bizonyította, hogy a kor francia és magyar mondatait el lehet mondani magyarul is”; Kármán „az első világirodalmi mértékkel mérhető prózaíró”... stb.²¹⁹ – sőt az elsőség egészen mihozzánk is elérhet: vö. pl. Csokonairól szólván: „van-e költőnk, aki korábban hirdette, képviselte volna mindazt, amire mi is törekszünk?”²²⁰

*

A példák és a képzetkör egyes elemei szinte korlátlan mértékben, vég nélkül folytathatók lennének, itt most mégis a feltételezhetően legfontosabb mozzanatokat felsorolván, megszakítjuk a sorozatot. Meglehet, egyes bemutatott jelenségek vagy kategóriák önmagukban nem szolgálnak feltétlenül kultikus célokra: ám összességükben, rendszerükben már a kultusz uralkodik – ha megvonnánk tőlük a kultusz alapjait meghatározó képzetkört, működésük, legalábbis úgy ahogy *most* látszanak, elvesztené létjogosultságát; a kultusz zárókövének kivételével szétesne az egész rendszer. Ennek részletes bizonyítása azonban már a további kutatások feladata lesz. A teoretikus vizsgálatok terén csak jelzem továbbá, hogy külön elemzést érdemelne pl. ama kultikus aura, mely speciálisan a magyar lírát (költészetet) veszi körül; ama szakrális jellegű tisztelet, mely az esztétikai alkotásokban, vagy rajtuk keresztül megnyilvánuló etikai vagy ismeretelméleti értékeket (igazság, igazság képviselő, egyes eszmék, ezen eszmék megtestesítése, őszinteség, realitásérzék, történelmi jelenlét stb.) nemcsak hogy általános érvénnyel övezi, hanem egyedül őket tekinti az esztétikai alkotás lényegéhez tartozónak, stb. Részletes vizsgálatot kellene folytatni a kultusz megnyilvánulásának nyelvi fordulatait illetően: úgy vélem ugyanis, hogy a kultuszra nemcsak a fentebb elemzésre kínált fogalom-, képzet- és képhasználat jellemző, hanem az a

²¹⁵ SZABÓ Dezső, *Egyenes úton*. Id. kiad. 14.

²¹⁶ BALASSA Péter, *A színváltás*. Id. kiad. 254., 258.

²¹⁷ CZINE Mihály, *A mai magyar líra*. Id. kiad. 55.

²¹⁸ KOSZTOLÁNYI Dezső, *i. m.* 23., 24., 41.

²¹⁹ HEGEDŰS Géza, *i. m.* 13., 21., 25., 50., 84.

²²⁰ SÖTÉR István, *i. m.* 193.

retorikai és szintaktikai szerkesztésmód is, mely pl. az alárendelések logikai módozatok helyett előnyben részesíti az analógiás, sokszor tautológ gondolatmeneteket, az analitikus ítéletek helyett a metaforikus körülírásokat és hasonlatokat, vagy amely az egyéni jelenségek megközelítését a hiperbolikus képek alkalmazásának véli megoldhatónak stb. Végül rendkívül fontosnak és sürgetőnek látom magának a kultikus szemléletnek történeti vizsgálatát: hogyan, mikor, milyen körülmények hatására, kik körül épült ki e látásmód teljes vagy részleges rendszere. Elméleti feltételezéseim bizonyítására és illusztrálására pedig, e tanulmány folytatásaként, egy nagyobb dolgozatban magam szeretnék rövidesen kísérletet tenni, melyben a magyar irodalom kultikus szemléletének paradigmatisz esetét, a Petőfi-kultust vizsgálom (emiatt alkalmaztam e helyütt oly csekély számú Petőfire vonatkozó idézetet): az ő esetében ugyanis a kultusz *minden* lehetséges megjelenési formája tiszta formában mutatható ki, mind a közvetlenül vallási-mitológiai, mind a szekularizált kultusz képzetkörét illetően, egyaránt elkülönülten és összefonódottan (vö. pl. „Petőfi már akkor is testi valóság volt a magyar költészetben, mikor még meg sem született. Jelenléte ma is testi valóság. Költészetünk fókusza ő.”²²¹). Jelen dolgozatnak mint előmunkálatnak ezért csak annyi volna a feladata, hogy felhívja a figyelmet a kultikus megközelítés elterjedt voltának nagyságára és jelentékénységére, s bemutassa: a kultusz nemcsak *ama* néhány mitikus figura megközelítését befolyásolja, akikhez amúgyis mindnyájan, tudjuk, a kultuszon keresztül jutottunk el.*

²²¹ ÁGH István vallomása in It, 1973. 15.

*Az irodalomkultusz elemzésének módszertanában Dávidházi Péter könyvének fő szempontjait tekintem meghatározónak (DÁVIDHÁZI Péter, „Isten másodszülette.” *A magyar Shakespeare-kultusz termésetrajza*. 1989.); emiatt könyvére egyes eseteket tekintve nem hivatkozom. Elemzésem során — elsősorban terjedelmi okokból — a kultikusnak tekinthető jelenségcsoportok közül a beállítódásra és a nyelvhasználatra koncentráltam; a rituális tevékenységekre csak érintőlegesen térek ki, s csak itt jelzem, hogy az olyan területek is, mint pl. az irodalmi ünneplések (évfordulók, megemlékezések, költészet napja, antológiák szerkesztése), a kultikus jellegű, szinte önünneplő irodalmi termelés (költőknek egymásról, egymáshoz, elődökhöz, a magyar irodalomhoz, a magyar nyelvhez stb. írott versei), az irodalmi idézetek felhasználása, alkalmazása, az irodalomból származtatható „világi” névadás esetei stb. mind külön elemzést érdemelnének. Az elemzett és szemléltetésre szánt anyag gyűjtése során igen széles körből merítettem, de annak bizonyítása végett, hogy az irodalom kultusza nem csupán a „közönség” „alacsonyrendű” igényeit elégíti ki, hanem meghatározó szerepet játszik az irodalom „legmagasabb szintű” megközelítésében is, a jelen tanulmányban javarészt csak olyan szerzőktől idézek, akiknek elismertsége az irodalmi közvélemény vagy annak egy része számára legalábbis számottevőnek tekinthető; emiatt lemondtam a napi sajtó és az irodalmi ismeretterjesztés sok bizonyító erejű példájáról, továbbá a lírai költeményekről. A válogatás során arra törekedtem, hogy sem egy irodalmi irányzat, sem egy irodalmi korszak ne kapjon kizárólagos szerepet: azt szerettem volna bizonyítani, hogy a létező ideológiai/esztétikai megosztottság egyáltalán nem zárja ki bizonyos szemléleti formáknak általánosan is érvényesülő közönségét.